

Kulturhistorisk förstudie

Gasprojekt Mellansverige

– Från Segerstad i Gislaveds kommun till Torsvik i
Jönköpings kommun

*Gislaved, Gnosjö, Jönköping, Vaggeryd och Värnamo
kommuner
Jönköpings län*

JÖNKÖPINGSLÄNSMUSEUM
Arkeologisk rapport 2003:47

Fredrik Engman

Kulturhistorisk förstudie

Gasprojekt Mellansverige

– Från Segerstad i Gislaveds kommun till Torsvik i
Jönköpings kommun

Gislaved, Gnosjö, Jönköping, Vaggeryd och Värnamo
kommuner
Jönköpings län

Rapport, foto och renritningar: Fredrik Engman

Digital kartbearbetning: Fredrik Engman

Grafisk design: Åsa Björck

Tryckning och distribution: Lars-Göran Gustafsson och Marita Tidblom

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:

Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

Riksintresseområdesgränser är återgivna enligt tillstånd från länsstyrelsen i Jönköpings län. Temaägare: Lars Fransson, Länsstyrelsen i Jönköpings Län. Ursprungsskala: Digitaliserad i skala 1:50 000 och 1:10 000 (se det enskilda området). Aktualitet: 1999-09-07.

Jönköpings läns museum

Box 2133

550 02 Jönköping

Tel: 036-30 18 00.

E-post: info@jkpglm.se

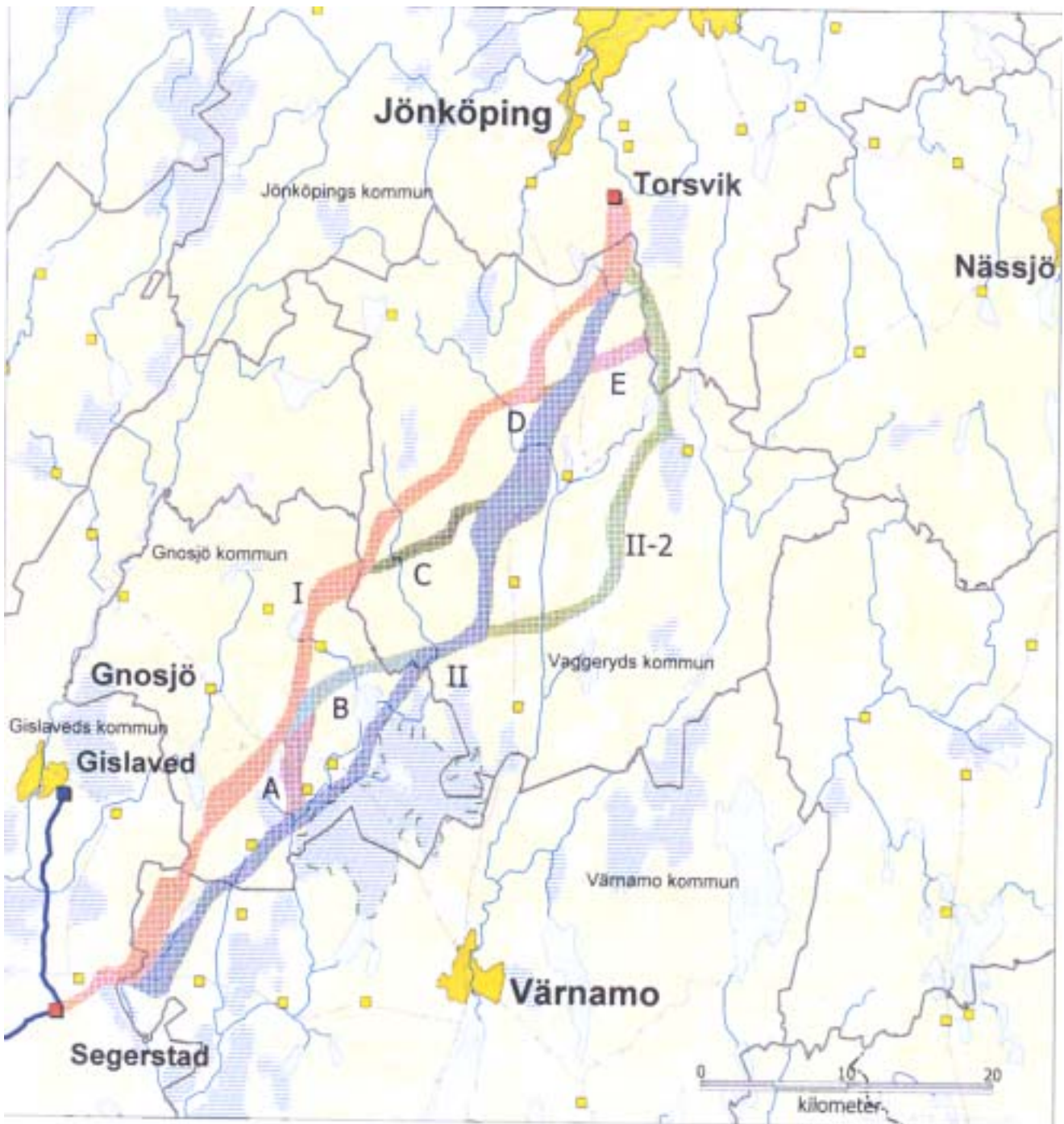
www.jkpglm.se

Innehåll

Inledning	6
Omfattning	6
Målsättning och metod	7
De naturgivna förutsättningarna	7
Fornlämnings- och kulturmiljö	10
Stenålder	11
Bronsålder	12
Äldre järnålder	14
Yngre järnålder	15
Medeltid	17
Historisk tid	18
Övriga lämningar	20
Riksintressen	20
Riksintresse 3 - Finnvedens folkland, Gislaved och Värnamo knr	21
Riksintresse 4 - Södra Vissö by, Värnamo kn	21
Riksintresse 33 - Pålskog, Vaggeryds kn	22
Riksintresse 34 - Båramo, Vaggeryds kn	23
Val av stråk/passage	24
Stråk 1, Västra alternativet	24
Stråk 2, Östra-/mellanalternativet	24
Stråk II-2	25
Passage A	26
Passage B	26
Passage C	26
Passage D	27
Passage E	27
Bästa alternativ utifrån tillgängligt material	27
Sammanfattning	29
Åtgärdsförslag	29
Tekniska och administrativa uppgifter	30
Referenser	30
Tryckta källor	30
Otryckta källor	34
Arkiv	35
Kartunderlag	35

Figurer

Figur 1	Utdrag ur plankarta.	5
Figur 2	Berggrunden inom analysområdet.	8
Figur 3	Det lösa jordtäcket inom analysområdet.	9
Figur 4	Jord- och skogsbrukets regionala fördelning.	10
Figur 5	Fornbolmens utbredning i förhållande till nuvarande Bolmen.	11
Figur 6	Antalet indikationer från stenålder.	12
Figur 7	Antalet indikationer från bronsålder.	13
Figur 8	Antalet indikationer från äldre järnålder.	14
Figur 9	Utdrag ur ekonomiska kartans blad 6D 8j.	15
Figur10	Antalet indikationer från yngre järnålder.	16
Figur11	Indelning i förhistoriska regioner.	17
Figur12	Antalet indikationer från medeltid.	18
Figur13	Antalet indikationer från historisk tid.	19
Figur14	Utdrag ur ekonomiska kartans blad 6D 2j.	20
Figur 15	Utdrag ur ekonomiska kartans blad 6D 2i.	20
Figur16	Antalet övriga lämningar.	21
Figur17	Riksintresseområden inom analysområdets södra del.	22
Figur18	Riksintresseområden inom analysområdets norra del.	23
Figur19	Antalet fornlämningsnummer.	25
Figur20	Antalet lämningar bedömda som fasta fornlämningar.	26
Figur21	Identifierade delområden inom analysområdet.	27

ALTERNATIVA LEDNINGSSTRÅK

Teckenförklaring

Bef. MR-station	Passage A
Planerad MR-station	Passage B
Bef. naturgasledning	Passage C
Kommungräns	Passage D
	Stråk I
	Stråk II
	Stråk II-2
	Passage E

Figur 1. Utdrag ur plankarta med alternativa ledningsstråk och passager markerade.

Inledning

I samband med att Sydkraft Gas AB har inlett en förprojektering avseende fortsatt utbyggnad av naturgasnätet från Segerstad i Gislaveds kommun till Torsvik i Jönköpings kommun har Jönköpings läns museum under augusti månad genomfört en översiktlig kulturhistorisk förstudie av den planerade sträckningen av gasledningen. Rapportansvarig har varit Fredrik Engman, antikvarie vid Jönköpings läns museum.

I samband med tidigare utbyggnad, i Jönköpings län, har läns museet genomfört ett flertal arkeologiska förstudier, utredningar, för- och slutundersökningar (Nordman 1998, 1999, Gustafsson 2001, 2002a).

Omfattning

Undersökningsområdet består av tre alternativa huvudstråk benämnda I, II och II-2 samt fem passager mellan dessa, benämnda Passage A-E, vilket ger ca 22 möjliga ledningssträckningar. Den totala sträckan uppgår till ca 7 mil och bredden på stråk och passager varierar mellan 800 - 3 200 m. Totalt berörs 13 socknar i 5 kommuner. De berörda socknarna är Anderstorp och Reftele i Gislaveds kommun, Bredaryd och Kulltorp i Värnamo kommun, Gnosjö, Kävsjö och Åsenhöga i Gnosjö kommun, Byarum, Svenarum, Tofteryd och Åker i Vaggeryds kommun samt Barnarp och Ödestugu socknar i Jönköpings kommun.

Stråk I går från befintlig gasledning i söder vid Lilla Segerstad åt nordöst och passerar Marås mellan Hillerstorp och Gnosjö, där passage A och B ansluter till stråket. Stråket går därefter norrut och passerar endast mindre bebyggelseenheter som Basseberg, Uddebo och passerar sedan mellan Bratteborgs stationssamhälle och Bratteborgs gård. Vid Eckersholm ansluter stråket till motorväg E4 och följer denna norrut till Torsviks industriområde, se figur 1.

Stråk II går från stråk I i söder väster om Bredaryd och passerar därefter öster om Kulltorp, Hillerstorp och upp mot sockencentrum i Åker varefter det vinklar mot norr. Stråket passerar väster om Skillingaryd och ansluter till motorväg E 4 väster om Vaggeryd. Därefter följer stråket motorvägen och ansluter återigen till stråk I söder om Eckersholm, se figur 1.

Stråk II-2 går från stråk II söder om Skillingaryd österut. Norr om Tofteryd svänger stråket norrut för att sedan gå mellan Vaggeryd och Hok, öster om sjöarna Sandsjö och Fängen. Stråket ansluter sedan till stråk 1 (och 2) vid motorvägen norr om Eckersholm.

Mellan dessa finns ett flertal passager. Norr om Kulltorp mellan Tyngel och Törestorp går passage A som ansluter till stråk I vid Marås. Vid denna anslutning finns passage B som går österut från stråk I och ansluter till stråk II väster om Åker. Sydväst om Nyholm går passage C från stråk I och ansluter till stråk II väster om Pukarp, nordväst om Skillingaryd. Vid Bössjarp väster om Byarum finns den kortaste passagen, passage D, som ansluter stråk I och stråk II. Den sista passagen går från stråk II norr om Byarum och ansluter till stråk II-2 öster om Rastad.

Målsättning och metod

Då undersökningsområdet omfattar en lång sträcka med ett flertal alternativ och tiden i detta skede är begränsad har endast en översiktlig bedömning gjorts. En genomgång av fornminnesregistret har utförts för att se tendenser inom olika områden. Detta har gjorts på kartbladsnivå där materialet har delats in i tidsperioder. Totalt berörs 40 ekonomiska kartblad vilket motsvarar en yta av 1 000 km². Vid studier på denna landskapsnivå är det lätt hänt att delarna inte blir lika framträdande som vid en högre detaljeringsgrad, därför är det viktigt att påpeka att det krävs ytterligare utredningar på detaljnivå vid den fortsatta planeringen.

En begränsad fältrekonstrering har genomförts inom området för att om möjligt komplettera bilden.

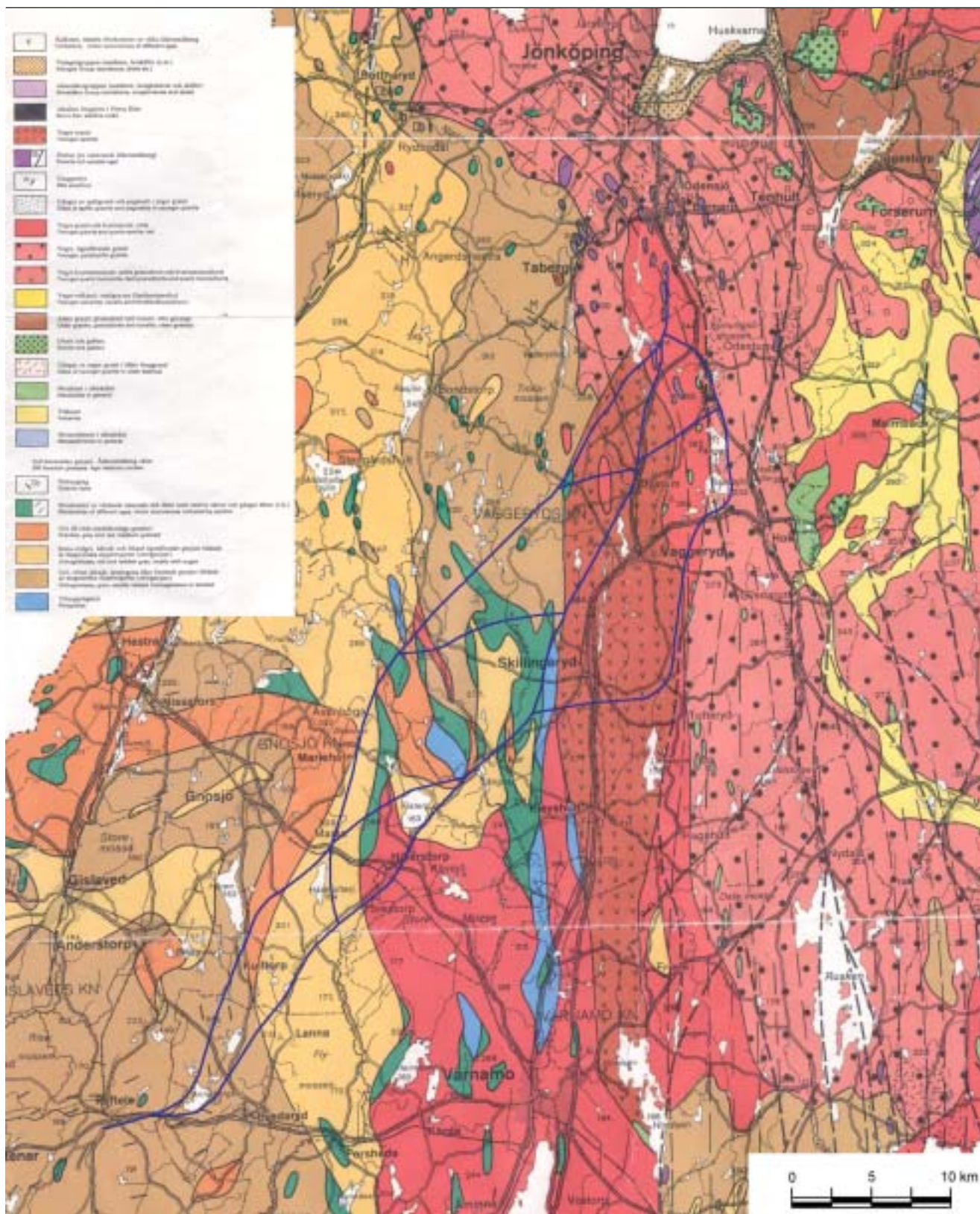
De naturgivna förutsättningarna

Den planerade gasledningen sträcker sig genom flera naturgeografiska regioner. De naturgivna förutsättningarna är en anledning till att markutnyttjandet varierat över tid och rum inom undersökningsområdet. Berggrunden i områdets västra del tillhör det sydvästsvenska gnejsområdet. Gnejsområdet är relativt flackt beroende på att det inte utsatts för förkastningsrörelser i samma omfattning som det östsmåländska granitområdet.

Öster om gnejsområdet återfinns ett stråk där berggrunden utsatts för upprepade tryck och tåningsvågor från jordens inre. I sprickbildningarna trängde magma upp och bildade yngre bergarter, så kallade hyperitdiabaser, med ett basiskt innehåll, vilket gett upphov till gynnsamma växtlokaler. Vanligast är diabasen i området kring Barnarp, i analysområdets norra del, där även det mest berömda diabasberget, Taberg, ligger. Diabaserna har varit föremål för brytning både för att användas som prydnadssten men även för att utvinna metaller.

Inom ett ca 8 km brett bälte från sjön Eckern i norr via Vaggeryd och söderut till Vederödssjön i söder finns ett område med den så kallade Vaggeryds-syeniten. Bergarten vittrar oerhört lätt och täcks därför av en vittringskappa av grus, som ger extra bördiga jordar. Öster om syeniten finns ett område med yngre graniter. Berggrunderna skiljer sig i motståndskraft mot nedbrytning vilket leder till skillnader i topografi. I områden med den lättroderade syeniten har landskapet jämnats ut och höjdstreckningarnas branter är inte lika höga. En viktig orsak till skillnader i topografi beror även på berggrundens spricksystem samt erosion i de större vattendragens dalgångar.

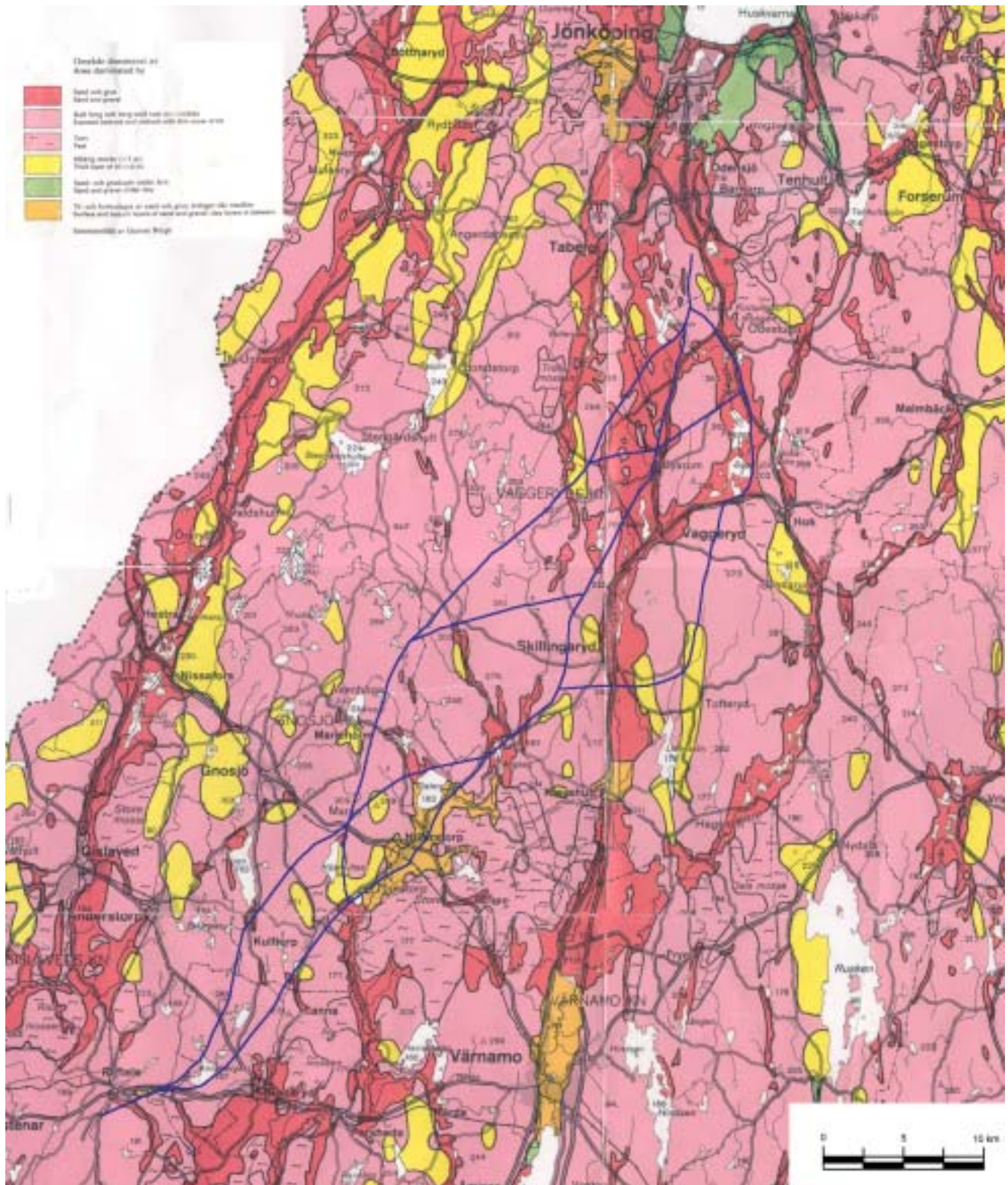
Det är inte bara berggrunden som spelar in vad gäller möjligheter till odling och etablering av specifika näringsfång. Viktigare är kanske det lösa jordtäcket. Den vanligaste jordmånen i Småland är moränen som förekommer alltifrån fina moränleror till storblockig morän. Beroende på isavsmältningen finns således stora skillnader i kornstorlek i jordmånen, där de mindre fraktionerna behövs för att åkerbruk skall vara lämpligt. I samband med isavsmältningen avsattes även sediment, vanligen kallat isälvsavlagringar. Dessa avlagringar täcker den underliggande moränen och beroende på hastighet vid avsmältningen har detta gett upphov till olika spår. Där avsmältningen skedde över flacka

Figur 2. Berggrunden inom analysområdet (SGU 1989a). De alternativa sträckningarna markerade med blå linjer.

områden med ett flertal vattendrag har så kallade sandur-fält bildats. Det största sandurfältet i Jönköpings län sträcker sig från Barnarp i norr genom Lagans dalgång till Värnamo.

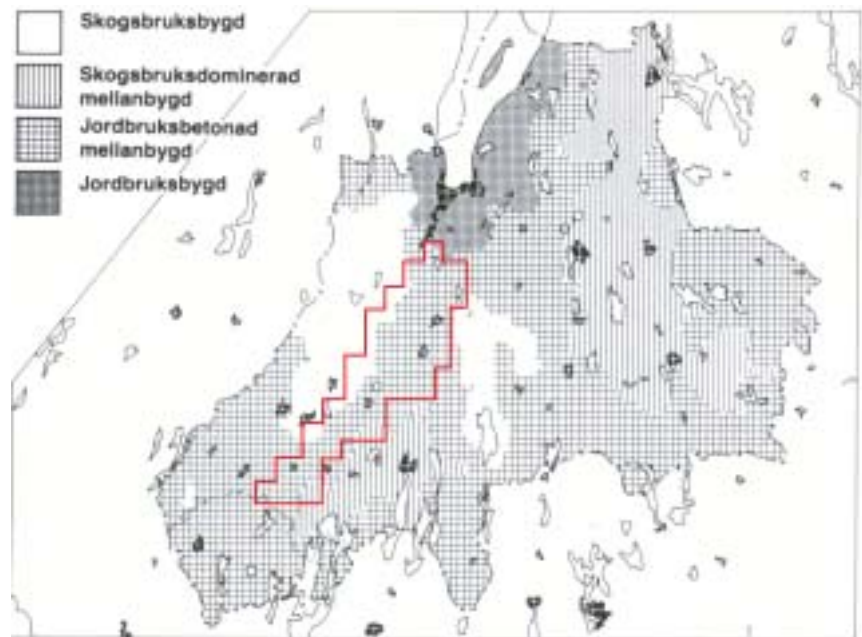
Större delen av dagens åkermark återfinns på moränjordar och av de odlade sedimentjordarna utgörs de flesta av moigt material. Ett sådant moigt stråk sträcker sig från Jönköping via Vaggeryd, Skillingaryd och ner i Lagans dalgång med en förgrening mot Bolmens nordsida. De sandigare sedimentjordarna är

sämre ur odlingssynpunkt på grund av att växtnäringsämnen ständigt urlakas. Urläkning är mest omfattande i länets västra del på grund av högre nederbörd (Hjort 1987 sid 9-32). De sandigare jordarna har även en sämre vattenhållande förmåga något som påverkar odlingsförutsättningarna. Däremot utgör de sandigare områdena lämpliga boplatslägen för förhistoriska boplatser, då dessa vanligen är väl-dränerade. De kraftigare lerjordarna kom inte att användas i någon större omfattning, inom jordbruket, innan kraftigare redskap i järn kunde börja användas.

Figur 3. Det lösa jordtäcket inom analysområdet (SGU 1989 b). De alternativa sträckningarna markerade med blå linjer.

Figur 4. Jord- och skogsbrukets regionala fördelning (Karlsson 1987 sid 317 och där anf litt.). Analysområdet markerat med rött.

Fornlämnings- och kulturmiljö

Analysområdet omfattar som tidigare redovisats en stor yta och den planerade gasledningen sträcker sig genom ett flertal olika förhistoriska regioner. Det finns inom ramen för detta arbete ingen möjlighet att studera enskilda fornlämningar eller fornlämningslokaler i detalj inom respektive ledningsstråk/passage. Det redovisade resultatet nedan utgår ifrån vad som finns registrerat i fornminnesregistret. Materialet som finns tillgängligt och som använts vid denna studie har ett flertal brister men kan ändå visa på vissa tendenser som kan vara viktiga för val av stråk/passage. Till exempel vet vi av erfarenhet att fornminnesregistret inte är heltäckande. Detta beror, vanligen inte på att fornminnesinventeraren varit dålig utan att den tid som tilldelats vid inventeringstillfället varit alltför knapphändig. Det har lett till att ett flertal historiska lämningar inte medtagits i registret, det kan gälla röjningsröseområden, kolbottnar, torp, tjärdalar etc. Vid fornminnesinventeringen utförs inga grävningar utan markerna besiktigas endast okulärt, vilket lett till att exempelvis stenålderslämningar framförallt påträffas inom områden med öppen åkermark, men vid närmare undersökningar påträffas även dessa lämningar i andra terränglägen, som skogsmark (jmf Gustafsson 2002a).

Ny kunskap kommer även fram inom arkeologin vilket leder till att nya typer av lämningar klassas som fasta fornlämningar. Det gäller lämningar från historisk tid eller snarare lämningar vi tidigare trott vara från historisk tid. Det gäller bland annat fossil åkermark (röjningsröseområden) som fram till 1980-talet räknades vara från framförallt historisk tid, men vid undersökningar har det visat sig att dessa lämningar kan vara alltför yngsta stenålder. Vid revideringsinventeringen medtogs inte röjningsröseområden och därför kan vi beräknas påträffa röjningsröseområden som ej är registrerats. Vid den arkeologiska utredningen mellan Anderstorp och Hyltan (ca 7,3 km vägsträcka) påträffades inte mindre än sju områden med fossil åker varav tre bedömdes

som fast fornlämning (Engman 1997). I samband med utredning för den en gasledning påträffades röjningsrösen inom sex lokaler varav fyra bedömdes vara av äldre karaktär (Gustafsson 2001).

Stenålder (10 000 - 1 800 f Kr)

Större delen av Jönköpings län var troligen isfri redan för ca 10 000 år sedan och relativt snabbt har klimatet förbättrats. Succesivt utbreddes skog bestående av tall och björk. Landhöjningen som vi känner från andra delar av landet har inte påverkat länet då detta ligger över vad vi kallar den högsta kustlinjen. Däremot har större sjöar (Bolmen och Vättern) påverkats genom tippning, det vill säga att landet stiger snabbare i norr och därmed förflyttas vattnet åt söder. Bolmen tros ha sträckt sig ända upp mot Vaggeryd och en vik har funnits åt väster in mot Reftele. I detta område beräknas fornbolmen haft en nivå av ca 150 meter över havet, se figur 5 (Persson 1997).

Att den forntida Bolmen haft sin strandlinje omkring 150 m över havet har bland annat visat sig vid ett flertal undersökningar av stenåldersboplatser i området.

Under hösten 2000 undersöktes en boplats vid Nennesmo i samband med den tidigare utbyggnaden av gasledningen. Boplatsen har daterats till omkring 6-7000 år f Kr (Gustafsson 2002b). Ytterligare en stor stenåldersboplats har undersökts i Anderstorp från omkring 7000 f Kr (Pagoldh 1995).

De äldsta boplatserna har vanligen lokaliserats vid vattendrag, troligen på grund av rika näringsresurser i form av fiske och jakt. De i dag så talrika mossarna borde vid denna tid utgjort sjöar utefter vilka vi idag kan återfinna boplatser. I samband med ny dragning av kraftledning mellan Ölmestad och Hamra framkom ett flertal stenåldersfynd norr om Draven (Varenius 1999). Även i Bredaryds socken har lösfynden framförallt framkommit i åkrar i anslutning till vattendragen Storån, Lillån och de talrika mossområdena (Engman 1998) och i samband med utvidning av Lanna golfbana påträffades ytterligare stenåldersfynd (Gustafsson, A 1994, Engman 2001).

I samband med en kulturhistorisk förstudie och utredning för länsväg 152 öster om Hillerstorp påpekas att ett flertal stenåldersfynd påträffats och närheten till Storån och de många mossarna utgjort lämpliga lägen för boplatser i samband med stenålder (Vestbö 1994, Nordman 1994, 1995).

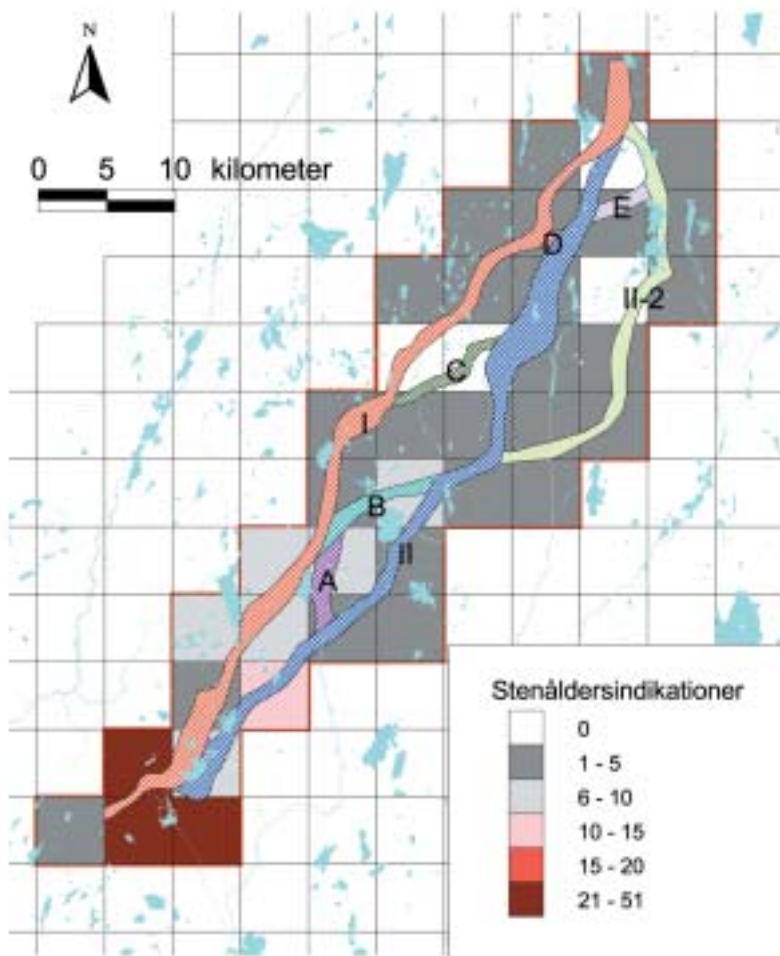
Som framgår av spridningskartan, figur 6, är det de sydligaste områdena som uppvisar flest indikationer av stenålderskaraktär. En orsak till detta är de lämpliga boplatserna som Fornbolmens stränder utgjort, men även att vi i dessa områden har en högre uppodlingsgrad vilket ökar möjligheterna till att påträffa stenåldersfynd i dessa områden.

Gravar från stenåldern är ovanliga och de äldsta som påträffats utgörs av båtgravar varav huvuddelen framkommit i Finnveden runt Värnamo. En vanligare gravtyp är hällkistan som vanligen hänförs till stenålderns slut eller bronsålderns början. Hällkistorna har en relativt stor spridning inom länet (Löthman & Varenius 1987 sid 59). I exempelvis Vaggeryds kommun, finns endast nio registrerade hällkistor (Nordström 2002 sid 13).

Figur 5. Fornbolmens utbredning i förhållande till nuvarande Bolmen. Fornbolmens utlopp gick förbi Reftele till Nissa-issjön (Persson 1997 och där anförd litt.).

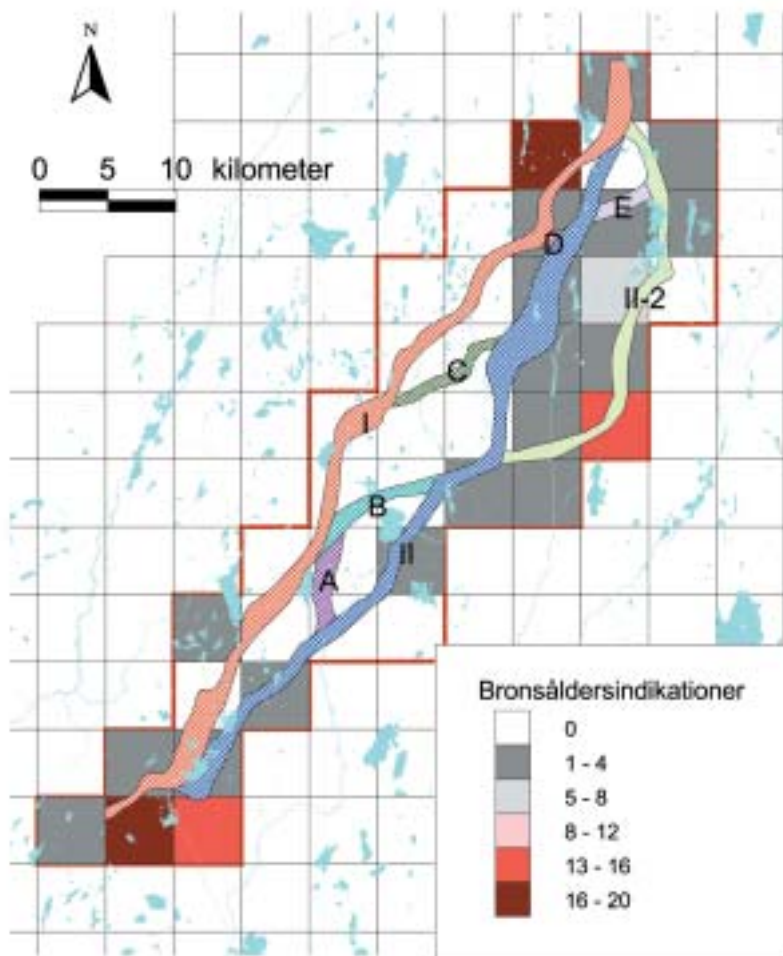
Figur 6. Antalet indikationer från stenålder (10 000 - 1 800 f Kr) per ekonomiskt kartblad. Lösfynd och stenåldersboplatser har räknats som en indikation var.

Bronsålder (1 800 - 500 f Kr)

Under slutet av stenålder men framförallt under bronsåldern blir befolkningen alltmer bofast och boskapsskötseln ökar. Det är således tillgång på goda betesmarker som framförallt eftersökts vid boplatstillagring. Pollenanalyser i samband med arkeologiska undersökningar i Lagandalen visar på ett öppet hedartat landskap med björk, hassel men även ljun under bronsålder och äldre järnålder (Nordström 2002 sid 69). Något belägg för odling kunde inte påträffas i dessa pollenprover men andra undersökningar har visat på ett begynnande åkerbruk under bronsålder (Jönsson mfl 1991, Gren 1996). Odlingen bedrevs troligen inom ramen för ett långtidsträdssystem och det är i samband med detta som de stora röjningsröseområdena börjar växa fram. Undersökningar av röjningsröseområden har visat på dateringar från stenålder fram mot historisk tid, vilket gör dem svåra att tidsbestämma utan arkeologisk undersökning (Gren 1989, 1996, Jönsson mfl 1991, Mascher 1992, Vestbö-Franzén 1997, Lagerås 2000, Engman&Nordström 2001).

De lämningar som vanligen förknippas med bronsåldern är annars de stora gravrösena och högarna. Vid denna analys har ensamliggande rösen, i krönläge, större än 10 m i diameter räknats som bronsåldersrösen. På samma sätt har stora ensamliggande gravhögar i krönläge behandlats.

Figur 7. Antalet indikationer från bronsålder (1 800 - 500 f Kr) per ekonomiskt kartblad. Lösfynd, gravar och gravgrupper har räknats som en indikation var. Till bronsålderns gravar har räknats rösen och högar i ensamliggande krönläge med en diameter över 10 m.

Av spridningskartan framgår att det är ytterligare delar av analysområdet som börjar bli viktiga. Det gäller förutom de sydliga delarna även områdena i Byarum, Tofteryd i öster och Barnarps socken i norr. Vid en jämförelse av storrösen hamnar Reftele, Byarum och Svenarum bland mest förtätade i länet. I Byarum och Månsarps socknar finns även så kallade ringrösen (Löthman 1988, Nordman 1997 sid 121).

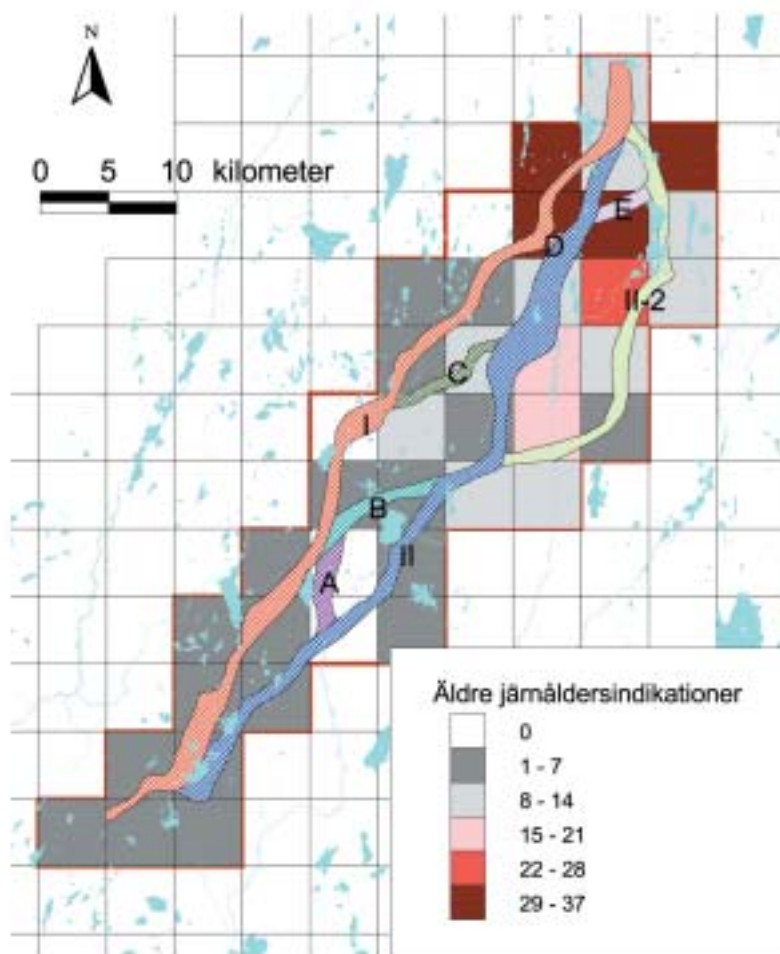
Större högar av bronsålderskaraktär är talrika i undersökningsområdets sydligaste del, exempelvis i Bredaryd och Reftele. I Havrida, Bredaryds socken, undersöktes en hög 1967 (Nilsson 1968). Gravhögar kan även vara från den yngre järnåldern men dessa återfinns vanligen på gravfält med flera högar. Även rösen kan i många fall härröra från den äldre järnåldern varför en noggrannare analys av respektive grav måste göras.

Till bronsålderns lämningar hör även skärvestenhögar som för analysområdet är ovanligt, detsamma gäller för hållristningar där skålgropen är den vanligaste. Enstaka lokaler finns inom analysområdet men annars är dessa koncentrerade till Värnamoområdet och området kring Jönköping. Lösfynd från bronsåldern är inte vanligt förekommande men Jönköpingsområdet toppar även denna kategori följt av området runt Värnamo. Även i Byarums socken har ett flertal bronsfynd gjorts (Löthman 1988 sid 18-22).

Äldre järnålder (500 f Kr - 500 e Kr)

Jämfört med tidigare tidsperioder återfinns den äldre järnålderns lämningar inom analysområdets norra del. Dessa består i de flesta fall av mindre gravfält, gravgrupper och enstaka stensättningar. Gravfälten i Barnarps socken domineras av domarringar, kvadratiska stenkretsar, klumpstenar och enstaka runda stensättningar (Engman 2000 sid 6 och där anförd litteratur). Vid en jämförelse på länsnivå uppvisar dock socknarna i Vaggeryds kommun den största koncentrationen av gravar från den äldre järnåldern med ca 30% av länets gravfält av äldre järnålderskaraktär. Merparten av dessa återfinns i Lagandalen (Löthman 1988 sid 23-25, Nordman 1997 sid 121, Nordström 2002 sid 11). Flera av gravfälten har beskrivits och undersökts (se Lagergren 1817 [1928] Allvin 1852, Djurklou, 1870 [1932] och Nordström 1995, 2002 och där anförd litteratur).

Under den äldre järnåldern har troligen odlingen fortfarande bedrivits inom ramen för ett långtidsträdssystem men att boskapsskötseln varit viktig. En stallning av djuren har kunnat påvisas inom andra delar av landet. Orsakerna till detta har varit flera men kanske den viktigaste var att man lättare kunde ta tillvara gödseln men också att en närmare relation mellan människa och djur skapades vilket underlättar vid mjölkning. Stallningen av djuren krävde vinterfoder varför ett ängslandskap växer fram (Pedersen&Widgren 1998 sid 253-

Figur 8. Antalet indikationer från äldre järnålder (500 f Kr - 500 e Kr) per ekonomiskt kartblad. Gravvar, gravgrupper och järnframställningsplatser har räknats som en indikation var.

Figur 9. Utdrag ur ekonomiska kartans blad 6D 8j Månsarp NV om sjön Eckern. På kartan syns de registrerade järnframställningsplatserna, notera hur tätt de ligger. Skala 1:10 000.

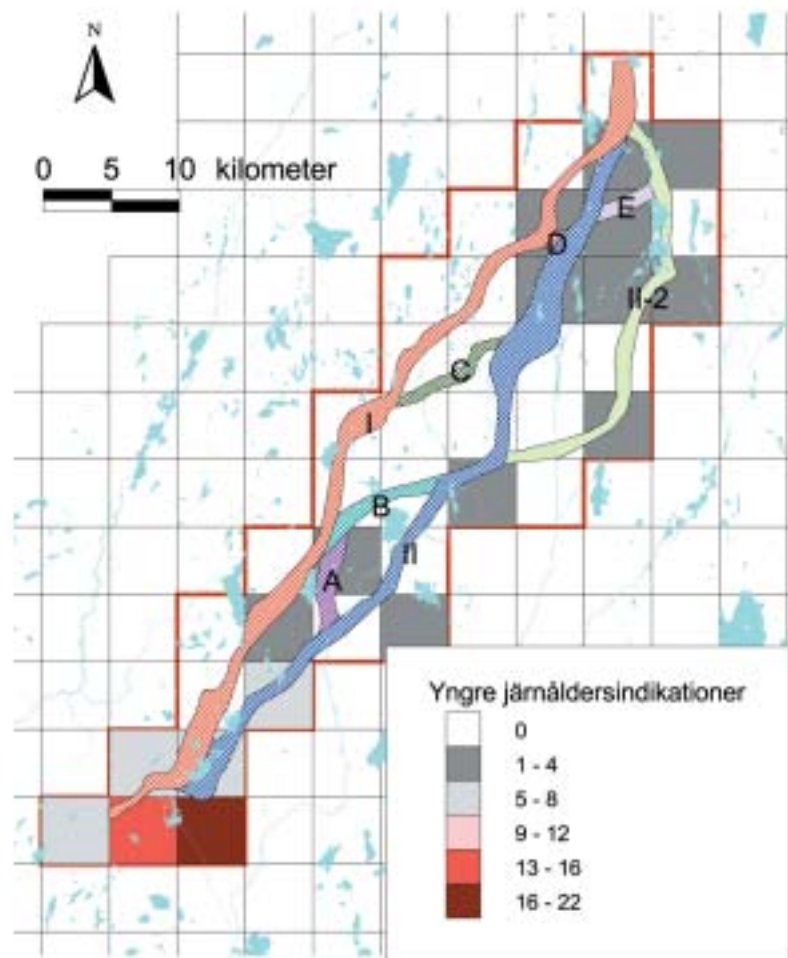
256). Genom att man börjat producera järn kunde redskap tillverkas lokalt. I anslutning till analysområdets norra del, Barnarps socken, har flera järnframställningsplatser påträffats vilka kunnat dateras till äldre järnålder (Jansson 1995, 1997, Engman 2000, Eriksson 2003). I fornminnesregistret finns ytterligare järnframställningsplatser registrerade i socknarna kring Taberg. Dessa utmärks av blåsterugnar och slaggvarpar men även kolningsgropar kan knytas till denna verksamhet. I området runt Jönköpings flygplats (Axamo) har ett flertal järnframställningsplatser påträffats som dock daterats till perioden 800-1200-tal (Björk 1991). Det är således svårt att utifrån registret datera lämningarna. Även i Gnosjö kommun har kolningsgropar påträffats (Engman & Nordström 1999).

Yngre järnålder (500 - 1 050 e Kr)

Övergången mellan äldre och yngre järnålder verkar ha varit inledningen på en tillfällig nedgång i utvecklingen. För Jönköpings län är perioden 400-800 relativt okänd, vilket skulle kunna tyda på en befolkningsminskning. Lokala pollenprover från Jönköping styrker delvis detta. Odling och bete minskar och skogen får möjlighet att åter etablera sig. Ek bok och gran växer in på tidigare betade områden (Löthman & Varenius 1987).

Som framgår av spridningskartan, figur 10, finns en stark koncentration av yngre järnålderslämningar i områdets södra del. Dessa utgörs framförallt av höggrovfält som återfinns i närheten till odlad mark och bebyggelse

Figur 10. Antalet indikationer från yngre järnålder (500- 1 050 e Kr) per ekonomiskt kartblad. Gravar, gravgrupper och gravfält har räknats som en indikation var.

(Frykman 1981 sid 148). Det har diskuterats vad denna förskjutning beror på och den vanligaste förklaringen är att markerna i den övre Lagandalen utarmats till följd av ett alltför intensivt markutnyttjande men även befolkningsökning antas ha spelat en roll (Claesson 1935, Löthman&Varenius 1987 sid 81, Nordström 2002 sid 11).

Finnvedens gravar från yngre järnåldern dominerar i högre grad av högar än exempelvis Njudungs. Reftele sockens 19 gravfält innehåller 282 högar och 59 runda stensättningar samt 33 övriga gravar medan Njudungsgravfälten i en högre grad innehåller stensättningar (Löthman&Varenius 1987 sid 81).

Gravar från den yngre järnåldern saknas helt i Barnarps socken, i områdets norra del, men enligt uppgift skall ett gravfält funnits vid Odensjö gård, vilket även namnet kan indikera (Wieselgren 1846 sid 365). Ytterligare platser med äldre uppteckningar för att höggravfält funnits finns inom analysområdet, exempelvis öster om Tyngels by i Kävsjö socken "*voro för en tid tillbaka åtskilliga smärre ättehögar vilka genom odling blivit förstörda*" (Allvin 1852, se även Allvin 1846 sid 122). Inom de sydliga delarna har bevisligen gravfält odlats bort, något som framkom vid undersökningar vid Nennesmo norr om Reftele. Där påträffades resterna efter ett höggravfält som tidigare inte varit känt (Areslätt 1992).

Vid undersökningar av ett höggravfält vid Nästa i Kärda socken kunde det påvisas att flera av gravarna var kristet influerade i form av skelettbegravningar

(Bodin 1994, 1997). Detta visar på att det sällan finns en klar gräns mellan tidsperioderna.

Var den yngre järnålderns boplatser återfinns är fortfarande delvis ett mysterium, men en bebyggelsekontinuitet mellan den yngre järnålderns bebyggelse och medeltidens kan inte uteslutas. Det har visat sig möjligt att påvisa stora likheter i lokaliseringen av den yngre järnålderns gravfält och gårdarnas lägen i det äldre kartmaterialet. Gravfälten skulle således indikera en intelligande bosättning. Förmodligen har jordmånens bördighet varit av stor betydelse, man har tidigt valt de bästa jordarna och därefter stannat kvar och brukat dem (Löthman&Varenius 1987 sid 80).

Medeltid (1 050 - 1 500 e Kr)

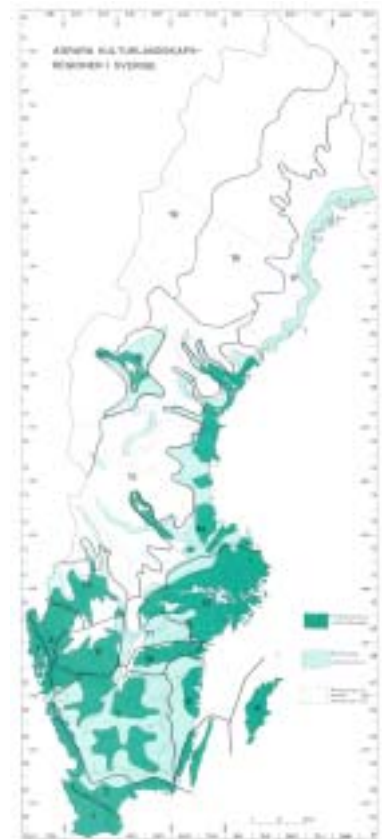
Småland är sammanfogat av ett antal "små länder" vars gränser åtminstone har medeltida belägg. Analysområdet berör i söder folklandet Finnveden som finns omnämnt redan på 500-talet. Till Finnveden hörde häraderna Västbo, Östbo och Sunnerbo med sjön Bolmen i centrum. Östbo och Västbo kom vid länsindelningen att tillhöra Jönköpings län. Under tidig medeltid förlorade Bolmsö sin centrala position och tingsplatserna flyttades till de tre häradernas lokala centra - Värnamo i Östbo, Reftele i Västbo och Hamneda i Sunnerbo.

I analysområdets norra del berörs folklandet Tveta som från början hade Rogberga som centrum men efter att Jönköping fått stadsrättigheter förflyttades även centrum dit. När Jönköping fått stadsprivilegier efter 1200-talets mitt blev staden en dominerande centralort för Tveta härad men även för ett större handelsomland (Björkman 1917).

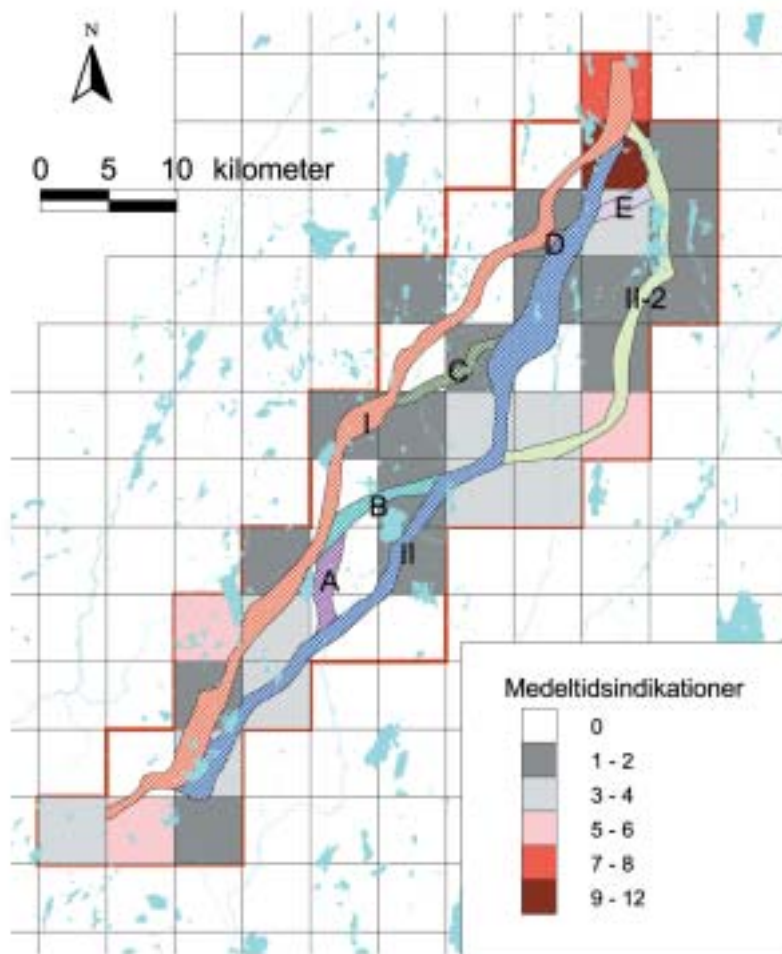
Allteftersom det svenska riket kom att växa fram förändrades även administrationen och från 1200-talet etablerades slottslänen som kungens stödjepunkter. Från vikingatid och under tidig medeltid skedde en nyodlingsverksamhet i stora delar av Götaland. Denna nyodlingsverksamhet hade karaktären av en succesiv bebyggelseexpansion inom ramen för det existerande agrarsamhället. Expansionen hade i hög grad sin grund i de enskilda bebyggelseenheterens inre växtkraft, men parallellt med detta fanns en externt initierad nyodlingsverksamhet där stormän, kyrkan och kungamakten spelade en viktig roll. Den medeltida bebyggelseexpansionen skedde både genom en förtätning av den etablerade bygden och genom att bygden utvidgades över tidigare extensivt utnyttjade områden (Tollin 1986 sid 63-68, Tollin 1999). Enligt Lars-Olof Larsson skedde bebyggelseexpansionen främst på tidigare obruten mark efter att kungamakten ställt krav på en tredjedel av härads- och landsallmanningarna. Denna tredjedel blev därefter föremål för talrika donationer till frälsemän och kyrkan. Detta var även grunden till att frälset blev starkt i gränsbygderna i Småland (Larsson 1975 sid 93-99). Detta tog sig uttryck i talrika sätesgårdar, varav flera var befästa (Hansson 2001). Vid Jönköping läns museum finns en databas (F-Topo) med äldsta belägg och storlek på byar något som hade varit intressant att gå igenom i detta sammanhang men det har inte varit möjligt inom ramen för detta arbete.

Fördelningen av ortnamnen har även tolkats som belägg för denna medeltida kolonisation, där det inom framförallt det norra och västra delarna av

Figur 11. Indelning i förhistoriska regioner (mörkgrön), medeltida kolonisationsområden (ljusgrön) och område för kolonisation under historisk tid (vit) (Carlsson 1985? sid 43).

Figur 12. Antalet indikationer från medeltid (1 050 - 1 500 e Kr) per ekonomiskt kartblad. Till medeltid har räknats registrerad fossil åkermark, hålvägar och bytomter.

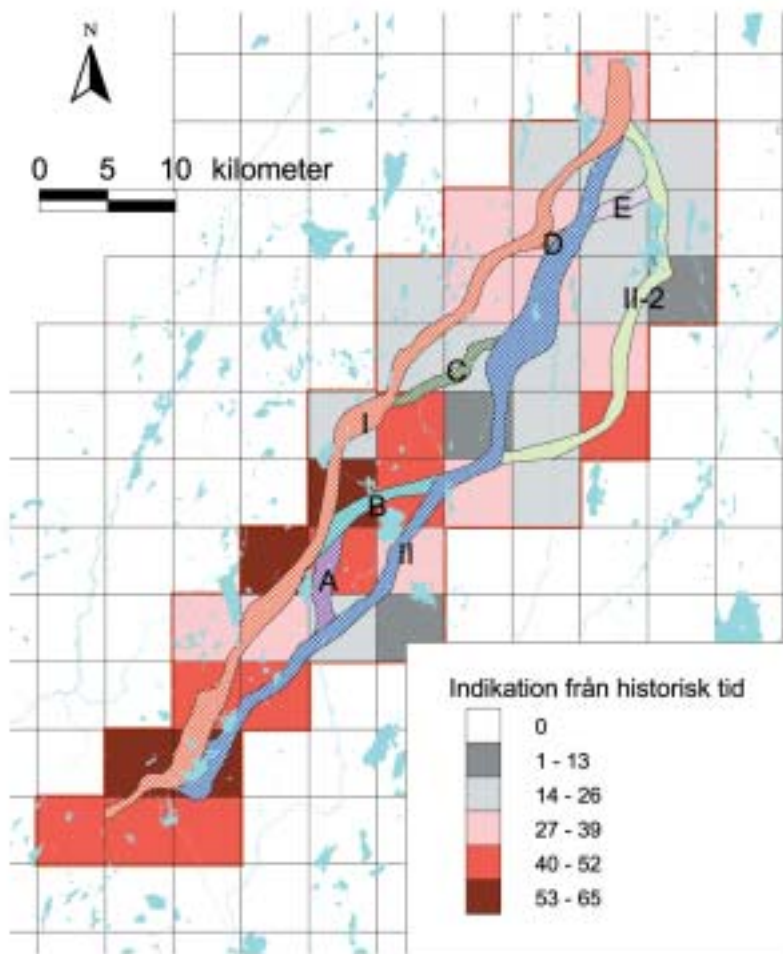

analysområdet finns namn med efterleder på *-ryd*, *-måla*, *-bo*, *-boda* och *-torp*. I analysområdets södra del, inom centralbygden av Finnvedens folkland, finns däremot flera ortnamn av äldre karaktär med ändelser på *-inge*, *-sta* och *-by* (Ståhl 1970, Pamp 1988).

I fornminnesregistret finns inte speciellt många lämningar/indikationer från medeltid. Det har visat sig att det stora flertalet dateringar från röjningsröseområden i länet ligger med en koncentration till medeltid och därför har de områden med fossil åkermark som påträffats i registret förts in under medeltid vid denna analys. I analysområdets norra del återfinns de flesta lämningarna från medeltid. Dessa lämningar utgörs förutom av fossil åkermark av bergsbrukslämningar kopplade till brytningen av järnmalm kring Tabergsområdet och kommunikationshistoriska lämningar i form av hålvägar.

Historisk tid

Till lämningarna från historisk tid hör olika typer av skogsbruksaktiviteter, tjärbränning, kolning men även alla torp som funnits i de mer perifera bygderna. En viss källkritik måste dock lämnas på det tillgängliga materialet och detta är att vid revideringsinventeringen kom torplämningar, beroende på socken, att registreras i olika hög grad. Detta har lett till att vi inom olika delar området mer eller mindre kan sakna torplämningar, något som troligen inte stämmer

Figur 13. Antalet indikationer från historisk tid (1500-nutid) per ekonomiskt kartblad.

om vi kunnat gå igenom andra källor såsom det historiska kartmaterialet. I de områden där torpen medtagits kan dessa ligga väldigt tätt, se figur 14

Ytterligare en källkritisk aspekt är att kolbottnar endast undantagsvis medtagits i registret något som är olyckligt med tanke på att deras status inte riktigt fastställts. Bevisligen har ett flertal kolbottnar använts ända in på 1900-talet men i områdets norra del har vi ett medeltida bergsbruk kring Taberg som måste utnyttjat kol. I dagsläget har vi dock dålig kunskap om hur kolning gått till på under medeltid. Att gruvdriften och därmed kolningen kom att bli allt intressantare ur ett nationalekonomiskt perspektiv märks i statsmaktens skogspolitik från 1600-talet och framåt, där en allt högre inskränkning av landsortsbefolkningens svedjande och kolonisation skedde (Larsson 1996, Sjöberg 1996, Bladh 1997).

Till den historiska tidens lämningar hör även en hel del kommunikationshistoriska lämningar i form av äldre färdvägar, inte hålvägar i denna uppställning, väghållningsstenar och milstenar, se figur 15. Dessa lämningar är viktiga för förståelsen av de äldre transportsystemen (Vägverket 1994).

Ser vi till spridningen av lämningar från historisk tid dominerar området runt Gnosjö och området södra del. För Gnosjöområdets del hänger detta samman med ett otillräckligt jordbruk och god tillgång på vattenkraft i de många små vattendragen. Genom vattenkraften kunde en protoindustri växa fram från 1700-talet med tråddragerier och smedjor (Willstrand-Stalin 1998

Figur 14. Utdrag ur ekonomiska kartans blad 6D 2i med registrerade torp. Notera att flera av dessa inte avgränsats utan endast markerats med kryss och namn. Skala 1:10 000.

sid 28). Dessa industrier har avsatt spår i form av kvarnar, smedjor men vanligtvis saknas fördämningsvallar och dylikt i registret. Inom samtliga berörda kartblad återfinns lämningar från historisk tid. I områdets norra del utgörs dessa delvis av bergshistoriska lämningar i form av hyttruiner och hammarlämningar men framförallt består indikationerna av torplämningar.

Övriga lämningar

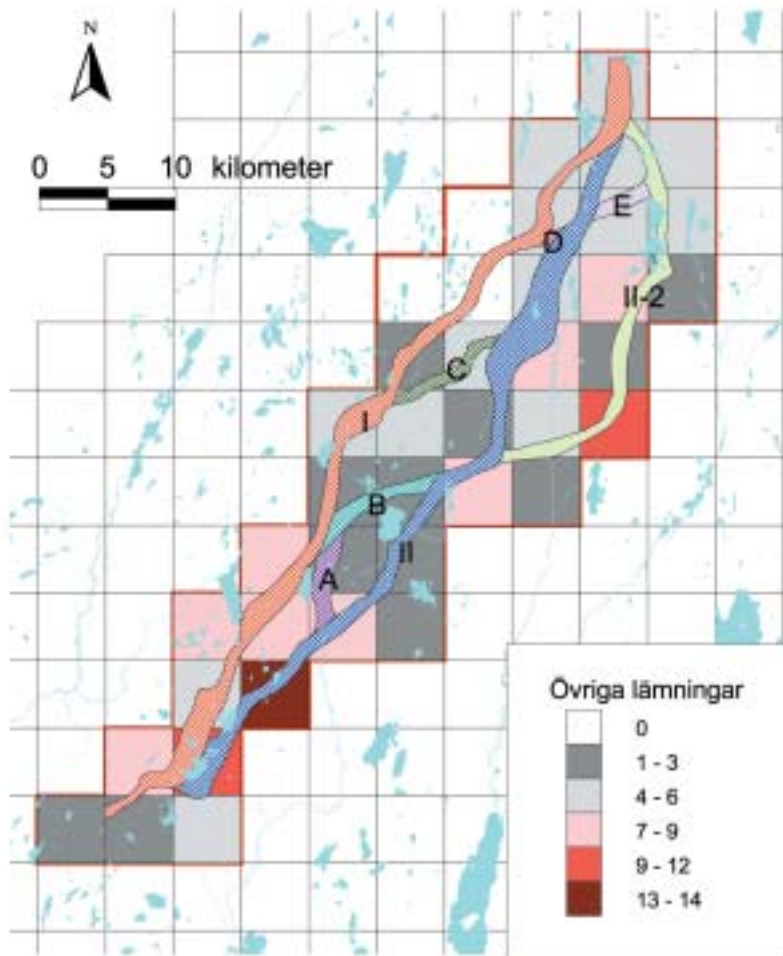
De övriga lämningarna är relativt jämnt spridda över hela analysområdet. Dessa utgörs till största del av platser med namn och eller tradition. Det kan vara exempelvis en uppgift om att man utfört ubåtsprov i Frybosjön vid sekelskiftet (fornlämning 37 Anderstorps socken). I många fall finns endast en historia som inte alltid kan knytas till en specifik lämning, detta gör dem delvis svåra att hantera ur antikvarisk synpunkt.

Figur 15. Utdrag ur ekonomiska kartans blad 6D 2i SÖ med registrerade väg-hållningsstenar. Skala 1:10 000.

Riksintressen

Kunskap om hur vår omgivning utvecklats, och vad som finns bevarat av värdefulla kulturmiljöer är en förutsättning för att vi ska kunna förvalta och bruka dessa gemensamma resurser. Riksintresseområden för kulturmiljövärden utgörs av ett antal miljöer i länet som ansetts särskilt värdefulla (Länsstyrelsen 1996). Nedan följer en kortfattad beskrivning av berörda riksintressen.

Figur 16. Antalet övriga lämningar per ekonomiskt kartblad.

Riksintresse 3 - Finnvedens folkland, Gislaveds kommun

Riksintressområdet omfattar delar av en förhistorisk centralbygd med spår av mänsklig verksamhet från stenålder till nutid. Den yngre järnåldersmiljön framträder särskilt tydligt. Området innehåller den kärnbygd i Finnvedens folkland till vilken tingsplatsen senare knöts. Här finns flera gravfält samt ett flertal enstaka fornlämningar. Landskapet är huvudsakligen ett öppet odlingslandskap med byar med såväl bevarad trähusbebyggelse vanligen från 1800-talet. Inom området ligger även Svanaholms före detta säteri med medeltida lämningar och sent utdikade våtmarker (Länsstyrelsen 1996).

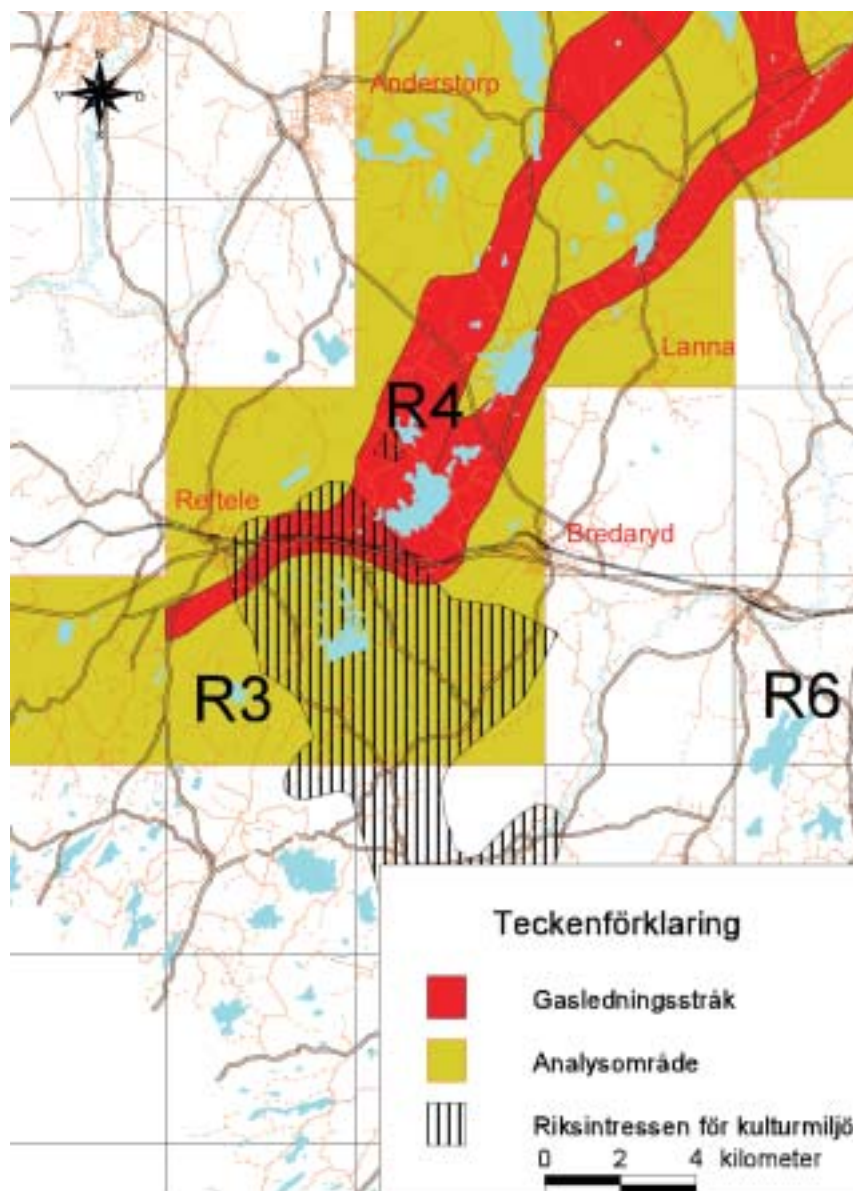
Riksintresset berörs både av stråk I och II.

Riksintresse 4 - Södra Vissö by, Värnamo kommun

Södra Vissö by utgör ett exempel på en by med bebyggelsen relativt väl samlad kring en central bytomt. Bebyggelsen är välbevarad med karaktär från 1850 och senare. Som helhetsmiljö visar byn pedagogiskt hur relationen mellan människa och landskap kunde te sig för 100 år sedan. Kärnan i byn är klart definierad och den äldre strukturen klar. Byn präglas också av att åkerarealen utökats till följd av utdikningar och uppodling av före detta ängsmarker. Odlingslandskapet rymmer bland annat välbevarade hagmarker och slåtterängar. Skiftena omges av välhållna stengärdesgårdar (Länsstyrelsen 1996).

Riksintresset berörs av stråk I.

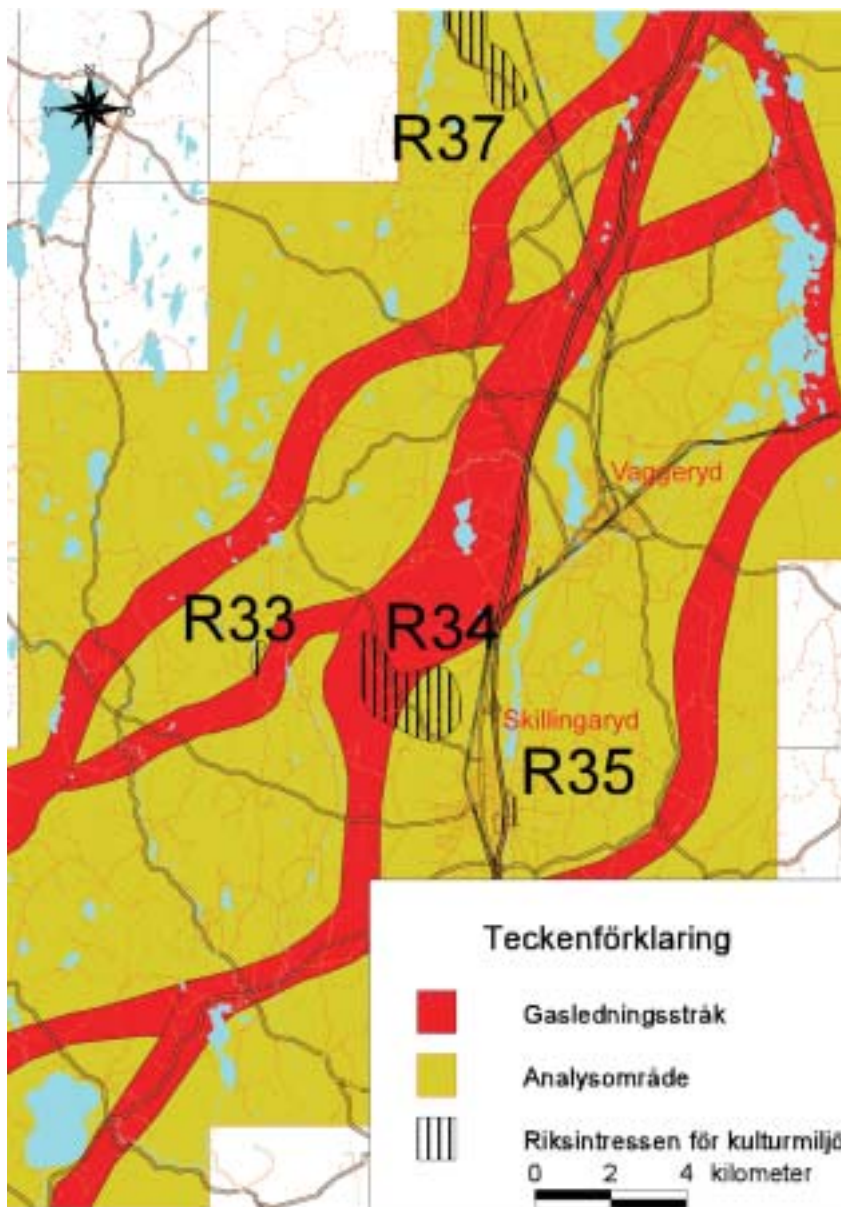
Figur 17. Riksintresseområden inom analysområdets södra del.

Riksintresse 33 - Pålskog, Vaggeryds kommun

Redan under 1600-talet brukades markerna kring Pålskog. Då tillämpades ensäde vilket sannolikt var fallet även under 1830-talet då storskiftet (laga skifte? min anm.) genomfördes. Bebyggelsestrukturen har varit betydligt tätare förr än vad som är fallet idag. Odlingslandskapet bär spår av ett äldre åker- och ängsbruk och har en rik flora. Dessutom finns spår av en äldre fägata ut till de östra utmarkerna. Åker- och ängsmarkerna låg centralt i förhållande till bebyggelsen. De dramatiska topografiska förutsättningarna har styrt människan i valet av hennes bosättningsplats. Byns smedjor och snickerier har spelat en viktig roll för bybornas försörjningsmöjligheter under årens lopp. Inriktningen mot tillverkning av åkdon för jord- och skogsbruk var unik för trakten (Länsstyrelsen 1996).

Riksintresset berörs av Passage C.

Figur 18. Riksintresseområden inom analysområdets norra del.

Riksintresse 34 - Båråmo, Vaggeryds kommun

Området som historiskt sett utgjort den norra delen av Finnvedens folkland har varit bebott redan under 200-talet e Kr. Om detta vittnar det för regionen karaktäristiska fornlämningsbeståndet med en tydlig tyngdpunkt i järnålder. Exakt var boplatserna legat är oklat även om det finns skäl att anta att platserna varit i närheten av de större gravfälten. Tofteryd är kommunens mest fornlämningsstäta socken samt den socken i kommunen som har de största förhistoriska gravfälten. I regionen är domarringarna samt stensättningarna den för tidens vanligaste gravformen (Länsstyrelsen 1996).

Riksintresset berörs i dess nordvästra del av stråk II.

Val av stråk/passage

Ovanstående genomgång har velat visa på vad som kan förväntas inom olika delar av det berörda området. Vid denna studie har endast en mindre fältrekonstrering av området genomförts. Erfarenhetsmässigt vet vi att en noggrannare studie kommer att leda till att nya lämningar påträffas. Allteftersom planerna på utbyggnad framskrider kommer det därför krävas att en särskild arkeologisk utredning genomförs och det är därför önskvärt att det till detta skede finns ett visst handlingsutrymme i form av flera och breda korridorer. Denna översiktliga genomgång har ändå visat att både fornlämningar och kulturlämningar berörs och nedan följer en kort genomgång av huvudstråkens sträckningar.

Stråk I, Västra alternativet

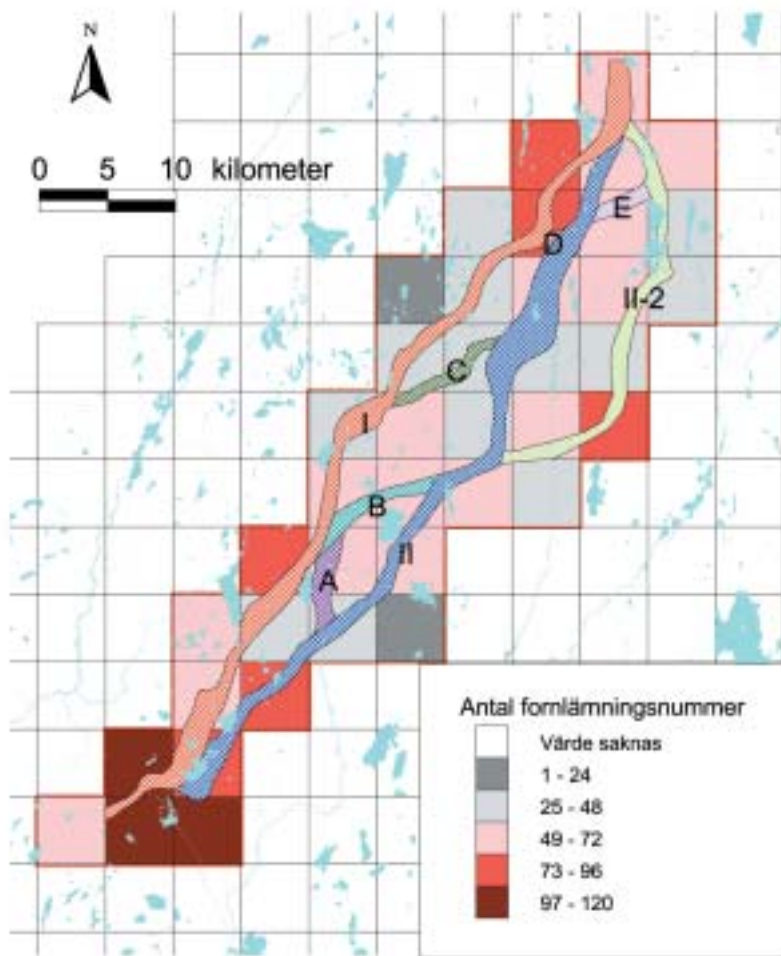
Stråket passerar i sin södra del Riksintresse nr 3 och 4. Enligt den nuvarande stråksträckningen kommer inte riksintresse nr 3, Finnvedens folkland, att kunna undvikas. Däremot finns troligen möjlighet att undvika nr 4, Södra Vissö by. I den södra delen kommer fasta fornlämningar att beröras. Inom området finns det högsta antalet av indikationer från stenålder, bronsålder, yngre järnålder men området innehåller även en hög andel lämningar från historisk tid. Inom denna del finns det största antalet fornlämningsnummer per kartblad och det högsta antal lämningar som bedömts som fasta fornlämningar (R-objekt), se figur 19 och 20. De registrerade lämningarna från den yngre järnåldern består vanligen av gravar som troligen kan undvikas men som tidigare visat finns ett mörkertal med överodlade gravfält inom hela analysområdet. Till detta kommer problemet med att vi inte ser boplatserna från denna tid, ett problem som även gäller för övriga tidsperioder.

Följer vi detta stråk norrut passeras ett område, runt Gnosjö, som skulle kunna karaktäriseras av ett lågt antal förhistoriska lämningar. Enstaka gravar, gravfält och järnframställningsplatser finns dock. Det karaktäristiska för området är dock lämningar från historisk tid i form av torplämningar och industrihistoriska lämningar. Detta framgår av figur 19 och 20 där det på kartorna finns ett stort antal fornlämningsnummer men att endast en ringa del av dessa bedömts som fasta fornlämningar vid registreringen. Som tidigare nämnt finns ett stort mörkertal då denna del av vår historia inte i någon högre grad medtagits i fornminnesregistret. Vi kan därför räkna med att påträffa ytterligare lämningar.

I analysområdets norra del kommer stråket in i ett parti med rikligt av indikationer från bronsålder och äldre järnålder. I detta område finns dock ett mindre antal lämningar som bedömts som fasta fornlämningar vid registreringen, vilket har sin grund i att fornlämningsmiljön består av enstaka gravar och gravfält med ett mindre antal gravar jämfört med områdena längst i söder. Inom detta område finns även ett stort antal historiska lämningar som inte medtagits vid fornminnesinventeringen. Detta gäller främst kolbottnar kopplade till bergsbruket vid Taberg.

Stråk II, Östra-/mellanalternativet

Även detta stråk berör i sin södra del riksintresse nr 3, Finnvedens folkland, med dess rika fornlämningsmiljö. Längre norrut passeras områden med en hög andel av stenåldersindikationer runt Lanna och söder om Kulltorp. Stråket

Figur 19. Antalet fornlämningsnummer per ekonomiskt kartblad. Vid denna sammanställning ingår både lämningar bedömda som fasta fornlämningar och övriga kulturlämningar

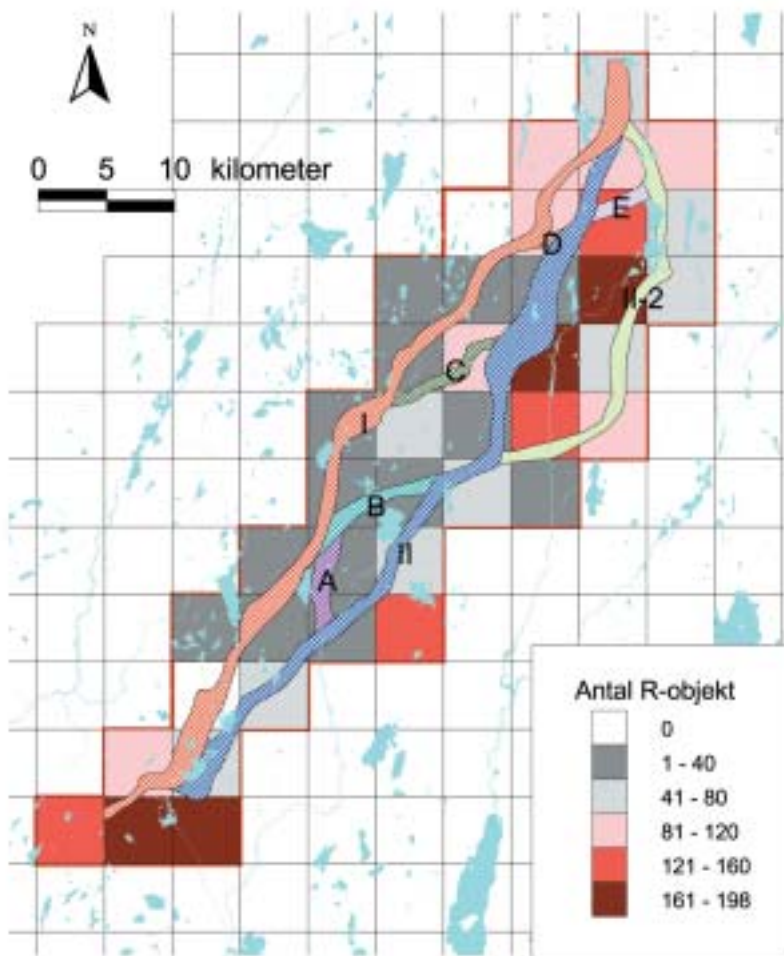
sträcker sig därefter genom ett relativt indikationsfritt område fram mot Skillingaryd där indikationer från den äldre järnåldern blir talrika. Nordväst om Skillingaryd berör stråket även riksintresse 34, Båramo, med ett flertal gravfält från äldre järnålder. Stråket är här som bredast och möjligheten finns att undvika riksintresset. Indikationer från den äldre järnåldern är även vanliga vid kartbladen runt Byarum.

Stråkets södra del innehåller flest antal registrerade fornlämningar (R-objekt) och stråket tangerar och går delvis genom områden med många registrerade fornlämningar vid Skillingaryd, Vaggeryd och Byarum. Antalet fornlämningsnummer per kartblad är dock med undantag för den sydligaste delen relativt jämnt spritt i ståkets sträckning.

Stråk II-2

I söder finns få indikationer från sten- och bronsålder medan indikationerna från äldre järnåldern är talrikare. I området norr om Tofteryd finns flera indikationer från medeltid och historisk tid. Inom denna del finns även ett relativt stort antal fornlämningsnummer och lämningar bedömda som fornlämningar. Nordöst om Vaggeryd vidtar ett parti med ett stort antal lämningar från äldre järnålder och detta kartblad innehåller även ett stort antal lämningar bedömda som fasta fornlämningar, liksom kartbladet som berör sjön Fängen. Det verkar dock vara främst på sjöns västra sida som lämningarna återfinns.

Figur 20. Antal lämningar bedömda som fasta fornlämningar per ekonomiskt kartblad. Vid denna räkning har samtliga lämningar medtagits, det vill säga ett gravfält med tio gravar har räknats som 10 fornlämningar (R-objekt).

Passage A

Passage A uppvisar endast ett fåtal indikationer från de olika tidsperioderna och saknar helt indikationer från bronsålder och äldre järnålder. Indikationer från historisk tid ökar i den norra delen. Antalet fornlämningsnummer per kartblad är lågt i dess södra del men ökar norrut. Antalet lämningar bedömda som fasta fornlämningar är lågt inom hela passagen.

Passage B

Antalet indikationer från historisk tid är högt i hela passagen medan antalet förhistoriska indikationer är lågt. Antalet fornlämningsnummer per kartblad är inom passagen högt, men endast ett fåtal av dessa har bedömts som fasta fornlämningar. Detta beror som sagt på att lämningar från historisk tid sällan bedömts som fasta fornlämningar.

Passage C

Passagen sträcker sig från ett område med många lämningar från historisk tid till övre Lagandalens rika äldre järnåldersbygd. Detta avspeglas även i antalet fornlämningsnummer per kartblad som är högt medan antalet lämningar registrerade som fasta fornlämningar ökar i öster.

Passage D

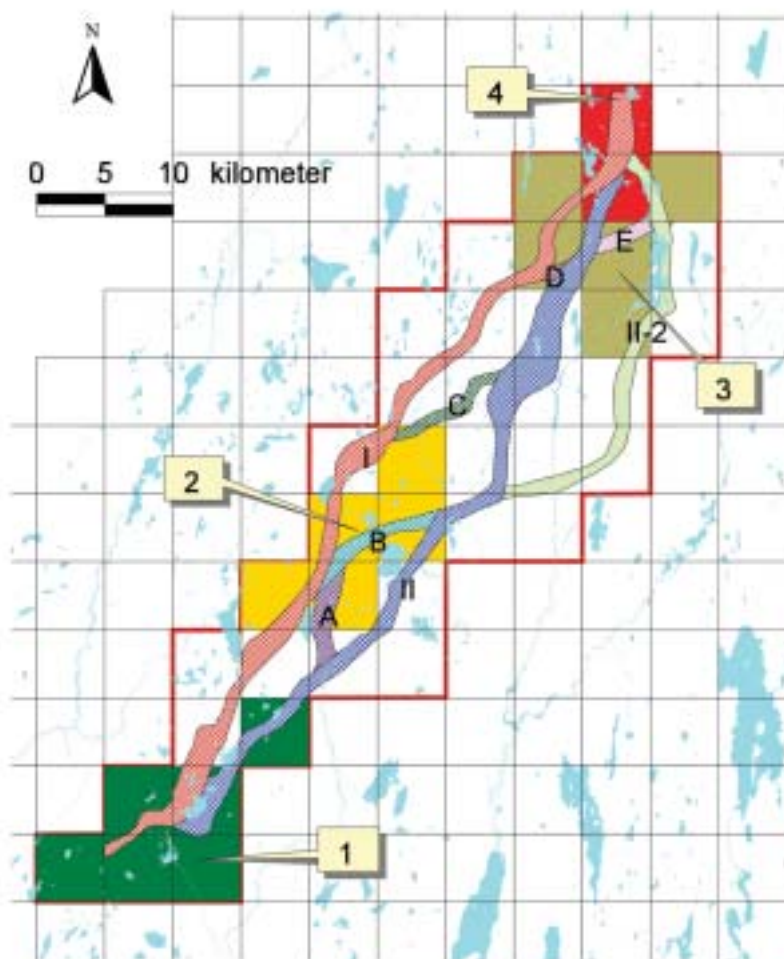
Passage D ligger inom ett område med många indikationer från den äldre järnåldern. Även lämningar från historisk tid är relativt högt varför antalet fornlämningsnummer på detta kartblad är högt. Antalet lämningar bedömda som fasta fornlämningar får även anses högt.

Passage E

Passage E går inom övre Lagandalens rika äldre järnåldersbygd och här finns ett flertal indikationer från äldre järnålder och antalet lämningar bedömda som fasta fornlämningar är högt.

Bästa alternativ utifrån tillgängligt material

Det är inte lätt att utifrån denna generella genomgång göra ett val av bästa alternativa sträckning. Som tidigare nämnts finns ett stort mörkertal i form av lämningar som inte registrerats i fornminnesregistret, till exempel röjningsröseområden, stenålderslämningar i skogsmark och lämningar från historisk tid. Förhistoriska boplatser och överodlade gravfält syns inte heller ovan mark. Ytterligare en svårighet är att vid ett val så gör man även en värdering mellan olika typer av forn- och kulturlämningar. Något som sällan beaktas i dessa sammanhang är även de konsekvenser en exploatering har på landskapsbilden.

Figur 21. Identifierade delområden inom analysområdet med olika fornlämningskategorier. Jämför med tidigare figurer rörande spridningsbild. De till synes tomma områdena är inte det.

Denna värdering brukar kunna bli subjektiv varför det är viktigt att kunna motivera sitt ställningstagande, vare sig det är historiskt komplext med många tidsskikt eller en god representant för en viss tid eller kanske bara är vackert. Vid denna bedömning har inga sådana värderingar gjorts med tanke på de olika alternativens omfattning. Generellt kan dock framhållas att de partier som består av öppen åker-, ängs- och betesmark bör undvikas i möjligaste mån med hänsyn tagen till att dessa markslag alltmer minskar och därför är de kvarvarande värdefulla.

Vid analysen kunde fyra regioner med skilda typer av lämningar identifieras, se figur 21:

1. Området i söder, norr om Bolmen, med rik fornlämningsmiljö dominerad av stenålderslämningar och yngre järnålder men även med ett stort inslag av andra tidsskikt.
2. Områdets västra del, runt Gnosjö, med få förhistoriska lämningar men med ett stort inslag av historiska lämningar, till exempel torp och industrihistoriska lämningar.
3. Områdets norra del, övre Lagandalen med Byarum, består av en rik äldre järnåldersbygd med stort inslag av bronsålder.
4. Områdets nordligaste del, Barnarp och angränsande socknar, med ett stort inslag av medeltida och historiska lämningar, vanligen knutna till odling och gruvdrift i området.

Figuren syftar till att lyfta fram de specifika drag som respektive delområde besitter. Jämför vi med övriga spridningskartor är bilden något mer komplicerad då indikationer från samtliga tidsskikt finns inom i princip hela analysområdet. Inom dessa delar är indikationerna dock enstaka eller låga varför en noggrannare utredning bör göras. Det skall även påpekas att den bedömning som gjorts i fornminnesregistret delvis kan bli föremål för omprövning varför de historiska lämningarna kan bli föremål för vidare arkeologiska studier.

Det är olyckligt att handlingsfriheten i söder är beskuren och att en eventuell exploatering kommer att beröra riksintresse nr 3, Finnvedens folkland. Ett alternativ skall möjligen kunna vara att från Lilla Segerstad gå väster om Reftele, längs med länsväg 599, via Dye och ansluta till stråk 1 vid Tovhult. Det är osäkert om antalet fornlämningar och kulturlämningar är mindre inom detta område men vid en sådan sträckning undviks riksintresset.

Utifrån det framkomna materialet kan generellt sägas att vid en västlig (stråk I) dragning kommer framförallt lämningar från historisk tid att beröras medan det centrala (stråk II) östliga (stråk II-2) kommer fler fornlämningar från framförallt äldre järnåldern att beröras.

Med hänsyn tagen till fornlämningarna är alltså stråk I eller stråk II, passage A och därefter stråk I att föredra. Vid en detaljstudie (särskild arkeologisk utredning) bör även området norra del hållas öppen, vilket vill säga att alternativet med passage D och stråk II bör kvarstå.

Sammanfattning

Med anledning av att Sydkraft Gas AB har inlett en förprojektering avseende fortsatt utbyggnad av naturgasnätet från Segerstad i Gislaveds kommun till Torsvik i Jönköpings kommun har Jönköpings läns museum under augusti månad genomfört en översiktlig kulturhistorisk förstudie i samband med planerad gasledning. Rapportansvarig har varit Fredrik Engman, antikvarie vid Jönköpings läns museum.

Undersökningsområdet består av tre huvudstråk benämnda I, II och II-2 samt fem passager mellan dessa, benämnda Passage A-E, vilket ger ca 22 möjliga ledningssträckningar. Den totala sträckan uppgår till ca 7 mil och bredden på stråk och passager varierar mellan 800 - 3 200 m. Totalt berörs 13 socknar i 5 kommuner. De berörda socknarna är Anderstorp och Reftele i Gislaveds kommun, Bredaryd och Kulltorp i Värnamo kommun, Gnosjö, Kävsjö och Åsenhöga i Gnosjö kommun, Byarum, Svenarum, Tofteryd och Åker i Vaggeryds kommun samt Barnarp och Ödestugu socknar i Jönköpings kommun.

Vid förstudien har fornlämningsregistret studerats på en översiktlig nivå där de registrerade lämningarna sorterats i tidsskikt på kartbladsnivå. Genom detta erhöles indikationer på vad som kan förväntas inom de olika stråken och områdena. Vid analysen kunde fyra regioner med skilda typer av lämningar identifieras: Södra delen som består av en rik fornlämningsmiljö med flera stenåldersboplatser och yngre järnåldersgravfält men även övriga tidsskikt finns representerade. I väster finns ett område runt Gnosjö som domineras av historiska lämningar. Nordöst om detta i den övre Lagandalen kring Byarum är ett område med en rik äldre järnåldersbygd representerad av gravar, gravgrupper och gravfält från denna period. Det nordligaste området består av Barnarps socken och delar i angränsande socknar med lämningar från medeltid och historisk tid, vilka i flera fall kan knytas till det bergsbruk som bedrivits i området.

Utifrån det framkomna materialet framhålls att stråk I är det lämpligaste alternativet utifrån fornlämningshänseende, alternativt, stråk II, och därefter passage A och vidare genom stråk I. Det framhålls även att en fördjupad utredning bör göras där även handlingsfrihet lämnas i områdets norra del. Med detta menas att det vore lämpligt att ha kvar passage D och stråk II i den norra delen.

Åtgärdsförslag

Denna genomgång har lagts på en generell nivå varför resultatet möjligen skulle bli ett annat vid en högre detaljeringsgrad. Jönköpings läns museum föreslår därför att en särskild arkeologisk utredning genomförs inom sträckningarna. Vid en exploatering av detta slag kommer forn lämningar att beröras men för att minimera ingrepp och påverkan på forn lämningar, forn lämnings- och kulturmiljöer bör ett visst handlingsutrymme lämnas, till den fortsatta utredningen, med relativt breda och framförallt flera alternativa korridorer.

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: 220/03
Beställare: Sydkraft Gas AB
Rapport- och fältansvarig: Fredrik Engman
Län: Jönköpings län
Kommun: Gislaved, Värnamo, Gnosjö,
Vaggeryd och Jönköpings kommuner
Socken: Anderstorp, Barnarp, Bredaryd, Byarum, Gnosjö,
Kulltorp, Kävsjö, Svenarum, Tofteryd, Åsenhöga,
Åker och Ödestugu socknar
Koordinater: Gasledningens södra del: x6338254 y1364386, västra del:
x6367248 y1381861, östra del: 6378612 y1406942
och norra del: 6394531 y 1402887.
Analysområde: 1 000 km²

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv

Referenser

Tryckta källor

- Allvin, J. 1846. *Beskrifning öfver Westbo härad i Jönköpings län*. Jönköping.
- Allvin, J. 1852. *Beskrifning öfver Östbo härad, Jönköpings län*. Värnamo 1934.
- Areslätt, T. 1992. *Arkeologisk undersökning, överplöjt vikingatida gravfält Nennesmo, Reftele sn, Gislaveds kn*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1992:20. Jönköping.
- Björck, N. 1991. *Den lågtekniska järnhanteringen i Södra Vätterbygden. En studie av en regions vikingatida och tidigmedeltida järnhantering*. Uppsats för C1 i arkeologi. Umeå Universitet. Institutionen för arkeologi. Umeå.
- Björkman, R. 1917. *Det forna Jönköping. Från Jönköpings uppkomst till 1612. Jönköpings historia. Första delen*. På uppdrag av stadsfullmäktige i Jönköping. Jönköping.
- Bladh, G. 1997. *Gruvved och kolskog. Skogens utnyttjande i Bergslagen perioden 1500-1900. Människan och skogen. Från naturskog till kulturskog*. Skrifter om skog och lantbrukshistoria 11. Nordiska museet. Stockholm.
- Bodin, U. 1994. *Ett vikingatida skelettgravfält i Finnveden. Gravar och boplatzrester från arkeologiska undersökningar 1990 och 1936-37 inom ett gravfältskomplex i Nästa, Kärda socken, Värnamo kommun, Småland*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1994:2. Jönköping.
- Bodin, U. 1997. *I brytningstiden mellan hedniskt och kristet. Kristen influens i det vikingatida Finnveden. Det nära förflutna - om arkeologi i Jönköpings län. Småländska kulturbilder 1997*. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LXVII. Jönköping.
- Carlsson, D. 1985(?). *Regionindelning av det agrara kulturlandskapet i Sverige*. Stockholm?.

-
- Claesson, C. Lagandalens tidigaste bebyggelse. *Jönköpingsposten den 25 oktober 1935*. Jönköping.
- Djurklou, N G. 1870 [1932]. Antikvarisk resa i Östbo, Västbo och Mo häraders sommaren 1870. *Meddelande från Norra Smålands fornminnesförening X*. Jönköping.
- Engman, F. 1997. *Arkeologisk utredning etapp 1, Väg 604 Anderstorp - Hyltan. Anderstorps socken, Gislaveds kommun och Gnosjö socken, Gnosjö kommun*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1997:23. Jönköping.
- Engman, F. 1998. *Arkeologisk utredning etapp 1. Planerad industribyggnation, östra infarten till Bredaryds samhälle, del av fastigheten Bredaryd 20:1. Bredaryds socken, Värnamo kommun*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1998:7. Jönköping.
- Engman, F. 2000. *Arkeologisk förundersökning. Källarp 2:1. Arkeologisk förundersökning av fossil åkermark och järnframställningsplats i samband med utvidgning av bergtäkt. Barnarps socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2000:47. Jönköping.
- Engman, F. 2001. *Arkeologisk utredning etapp 2. Stenålder vid hål 8. Utredning i samband med utvidgning av Lanna golfbana, Bredaryds socken i Värnamo kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2001:01. Jönköping.
- Engman, F & Nordström, K 1999. *Arkeologisk utredning, etapp 1. Nordbäcksområdet. Inför ny industrimark. Gnosjö socken i Gnosjö kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1999:26. Jönköping.
- Engman, F & Nordström, M. 2001. Trehundratio röjningsrösen och en grav - markutnyttjande under tusen år i Vetlandatrakten. *Tidskrift, arkeologi i sydöstra Sverige, N:r 1, 2001*. Kalmar.
- Eriksson, M. 2003. *Järnframställningsplats i Källarp. Arkeologisk slutundersökning av fossil åkermark, röjningsrösen och järnframställningsugn i samband med utvidgning av bergtäkt och matjordsupplag, Barnarps socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2003:25. Jönköping.
- Frykman, M. 1981. *Fasta fornlämningar och förhistoriska miljöer 2. Översiktlig fornlämningsanalys, Jönköpings län*. Riksantikvarieämbetet, Fornminnesinventeringen PM och arbetshandlingar 1981:21. Stockholm.
- Gren, L. 1989. Det småländska höglandets röjningsröseområden. *Arkeologi i Sverige 1986*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Gren, L 1996. Hackerörens landskap och extensivt jordbruk under bronsålder - äldre järnålder. *Lövtäkt och stubbskottsbruk. Människans förändring av landskapet - boskapskötsel och åkerbruk med hjälp av skog. Del II*. Redaktion, Slotte, H & Göransson, H. Kungl. Skogs- och lantbruksakademien. Stockholm.
- Gustafsson, A. 1994. *Arkeologisk utredning Stg Lanna 3:6 och 15:1, Bredaryds socken, Värnamo kommun*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1994:23. Jönköping.

-
- Gustafsson, J. 2001. *Arkeologisk utredning etapp II. Från Tronebo till Gislaved - inför byggnation av naturgasledning. Anderstorp, Båraryd, Reftele och Villstads socknar i Gislaveds kommun, Jönköpings län.* Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2001:09. Jönköping.
- Hansson, M. 2001. *Huvudgårdar och herravälden, en studie av småländsk medeltid.* Lund studies in medieval archaeology 25. Lund.
- Hjort, I. 1987. Naturen på Småländska höglandets hjässa. *Jönköpings läns historia. Småländska kulturbilder 1986-87.* Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LVII. Jönköping.
- Jansson, K. 1997. En förhistorisk ugn i Torsvik - nya belägg för tidig järnframställning i norra Småland. *Tabergs bergslag XVIII.* Utgiven av Tabergs bergslags hembygdsförening, Jönköpings län. Jönköping.
- Jönsson, B, Pedersen, E-A, Tollin, C & Varenius, L, 1991. Hackerören i Järparyd - undersökningar i ett småländskt röjningsröseområde. Särtryck ur: *Arkeologi i Sverige, Ny följd 1.* Meddelanden Serie B 78. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm.
- Karlsson, F. 1987. Landsbygdsnäringarna under ett 200-årigt förändringskede. *Jönköpings läns historia. Småländska kulturbilder 1986-87.* Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LVII. Jönköping.
- Lagergren, J J. 1817 [1928]. Några Märkvärdigheter, fornlämningar och Antiquiteter i Tofteryds S:n, funna af Undertecknad till år 1817. Anteckningar förvarade i Tofteryds kyrkoarkiv delvis publicerade i: *Värnamo Hembygdsförenings Årsskrift 1928* av C Fredricsson: Några utdrag ur prosten J G Lagergrens anteckningar om Tofteryds socken. Värnamo.
- Lagerås, P. 2000. Järnålderns odlingssystem och landskapets långsiktiga förändring. Hamnedas röjningsröseområden i ett paleoekologiskt perspektiv. *Arkeologi och peleoekologi i sydvästra Småland. Tio artiklar från Hamneda-projektet.* Riksantikvarieämbetet, avdelningen för arkeologiska undersökningar, Skrifter No 34. Lund.
- Larsson, L-O, 1975. Det medeltida Varend. Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt. *Kronobergsboken 1974-75.* Växjö.
- Larsson, L-O, 1996. Skogens ökade exploatering under tidig modern tid. *Tjära, barkbröd och vildhonung. Utmarkens människor och mångsidiga resurser.* Skrifter om skog och lantbrukshistoria 9. Nordiska museet. Stockholm.
- Länsstyrelsen. 1996. *Kulturmiljövårdens riksintressen, Jönköpings län.* Länsstyrelsen, Jönköpings län, Meddelande 4/96. Jönköping.
- Löthman, L. 1988. Förhistoriska lämningar. *Bebyggelse och kulturlandskap. Regionalt kulturminnesvårdsprogram för Jönköpings län, del 1.* Jönköping.
- Löthman, L & Varenius, B. 1987. Förhistorien. *Jönköpings läns historia Småländska kulturbilder 1986-87.* Meddelande från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LVIII. Jönköping.
- Mascher, C 1992. Västsveriges skogsbygder - ett område med storskalig förhistorisk odling. *Bebyggelsehistorisk tidskrift 23.* Stockholm.

-
- Nilsson, A-B. 1968. Storhögen vid Furekull. Ett gravbygge från äldre bronsålder i Bredaryd. *Småländska kulturbilder 1968*. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund XXXXI. Jönköping.
- Nordman, A-M, 1994. *Arkeologisk utredning av väg 152, sträckan Hillerstorp-Uppebo, Kävsjö socken, Gnosjö kommun. Etapp 1*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1994:34. Jönköping.
- Nordman, A-M. 1995. *Arkeologisk utredning av väg 152 förbi Hillerstorp, Kävsjö socken, Gnosjö kommun*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1995:16. Jönköping.
- Nordman, A-M. 1997. Ett järnåldersgravfält i Byarum. *Det nära förflutna - om arkeologi i Jönköpings län*. *Småländska kulturbilder 1997*. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LXVII. Jönköping.
- Nordman, A-M. 1998. *Kulturhistorisk förstudie. Från Sydamerika till Värnamo - inför planerad gasledning. Anderstorps, Reftele och Villstads socknar i Gislaveds kommun. Kärda och Värnamo socknar i Värnamo kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1998:33. Jönköping.
- Nordman, A-M, 1999. *Kulturhistorisk förstudie. Från Segerstad till Sydamerika - inför planerad gasledning. Reftele socken i Gislaveds kommun, Bredaryd och Forsheda socknar i Värnamo kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1999:5. Jönköping.
- Nordström, M. 1995. *..blickande mot solens uppgång.. Återställning av skadade gravar på Skillingaryds skjutfält - fornlämning 36, Tofteryds socken, Vaggeryds kommun*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1995:22. Jönköping.
- Nordström, M. 2002. *Gravar längs Lagan - Tre platser med brandgravar från senneolitikum till mellersta järnålder undersökta 1992-93. Fornlämning 101, 105 och 237 i Åkers socken, Vaggeryds kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2002:50. Jönköping.
- Pagoldh, M. *Arkeologisk delundersökning av en ca 9 000 år gammal stenåldersboplats i Anderstorp, Småland*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1995:15. Jönköping.
- Pamp, B. 1988. *Ortnamnen i Sverige*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap serie B nr 2. Femte upplagan. Lund.
- Pedersen, E-A&Widgren, M. 1998. Del 2. Järnålder 500 f Kr - 1000 e Kr. *Det svenska jordbrukets historia. Jordbrukets första femtusen år*. Natur och Kultur/LTs förlag. I samarbete med Nordiska museet och Stiftelsen Lagersberg. Borås.
- Persson, C. 1997. Mesolitikum i Jönköpings län. *Det nära förflutna - om arkeologi i Jönköpings län*. *Småländska kulturbilder 1997*. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LXVII. Jönköping.
- Sjöberg, M. 1996. Utmarkens resursfördelning. Träkol och järn ur ett socialt perspektiv. *Tjära, barkbröd och vildhonung. Utmarkens människor och mångsidiga resurser*. Skrifter om skog och lantbrukshistoria 9. Nordiska Museet. Stockholm.

-
- Ståhl, H. 1970. *Ortnamn och ortnamnsforskning*. Stockholm.
- Tollin, C. 1986. Tidigmedeltida kolonisation i Småland. *Ymer* 1986. Helsingborg.
- Tollin, C. 1999. *Rågångar, gränshallar och ägoområden. Rekonstruktion av fastighetsstruktur och bebyggelseutveckling i mellersta Småland under äldre medeltid*. Meddelande nr 101, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm.
- Varenius, L. 1999. *Arkeologisk utredning etapp 1. Ombyggnad av kraftledning i Finnvedens Folkland - Mellan Ölmestad och Hamra, Reftele socken i Gislaveds kommun, Bredaryds socken i Värnamo kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 199:24. Jönköping.
- Vestbö, Aa. 1994. *Kulturhistorisk förstudie inför nybyggnad av länsväg 152 förbi Hillerstorp, Gnosjö kommun*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1994:10. Jönköping.
- Vestbö-Franzén, Aa, 1997. Aspekter på odling. Jordbruk och odlingslandskap i Jönköpings län under förhistorisk tid och medeltid. *Det nära förflutna - om arkeologi i Jönköpings län. Småländska kulturbilder 1997*. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LXVII. Jönköping.
- Vägverket. 1994. *Vägen i kulturlandskapet. En beskrivning av de mindre vägarnas kultur- och naturvärden samt exempel på värn- värda vägmiljöer. Vägverket region Sydöst*. Jönköping.
- Wieselgren, P. 1846. *Ny Smålandsbeskrivning inskränkt till Wexiö stift. Tredje delen: Topografi: Wexiö stifts andel av Jönköpings län*. På förlag av R Gymnasii Jubileumsstipendiifonden och Centralnykterhetsföreningen i Wexiö. Växjö.
- Willstrand-Stalin, H. 1998. *Kulturhistoriska industrimiljöer i Jönköpings län*. Länsstyrelsen i Jönköping meddelande 1998:36. Jönköping.

Otryckta källor

- Gustafsson, J. 2002a. *Arkeologisk förundersökning. I gasledningens spår. Boplatser och röjningsrösen undersöks i samband med byggnation av naturgasledning, Reftele socken i Gislaveds kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, preliminär rapport, mars 2002.
- Gustafsson, J. 2002b. Undersökningsplan avseende särskild arkeologisk undersökning i anslutning till Sydgas byggnation av gasledning genom Reftele socken i Gislaveds kommun i Jönköpings län. Jönköpings läns museum dnr 175/02.
- Jansson, K. 1995. *Arkeologisk för- och slutundersökning inom område för industriväg inom fastigheterna Kråkebo 1:6, Hyltena 1:11 och 1:22, Barnarps socken, Jönköpings kommun*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport i manus. Jönköping.

Arkiv

Fornminnesregistret, Jönköpings läns museum. Jönköping.

F-Topo. Medeltida belägg och äldsta kamerala belägg. Databas vid Jönköpings läns museum, upprättad av Jan Agertz. Jönköping.

Jönköpings läns museums antikvarisk topografiska arkiv. Jönköping.

Kartunderlag

SGU 1989a. *Berggrunden i Jönköpings län*. Sveriges Geologiska undersökning.

Rapp o meddelanden nr 50, SGU Ser Ah nr 11 Specialkarta. Skala 1:250 000.

SGU 1989b. *Karta över känslighet för infiltration av föroreningar i Jönköpings län*. Sveriges Geologiska undersökning. SGU Ser Ah nr 11, Specialkarta. Skala 1:250 000.